

بررسی جمعیت‌شناختی مسلمانان در جهان معاصر

یعقوب فروتن^۱

دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران، بابلسر

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۵/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۸/۲۳

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام

چکیده

در این تحقیق برآنیم تا چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان در جهان معاصر را مورد توجه و مطالعه قرار دهیم. بررسی تفصیلی پیشینه و ادبیات تحقیق به روشنی نشان می‌دهد که در سطح جهان، به‌ویژه طی سال‌های اخیر، تحقیقات و مطالعات وسیع و فزاینده‌ای روی جمعیت مسلمانان صورت گرفته است. در تحقیق حاضر، برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان در کل جهان، در جوامع اسلامی، اروپا، آمریکا و اقیانوسیه را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌ایم. در مجموع، یافته‌های این تحقیق بر این استراتژی روش‌شناختی تکیه و تأکید می‌کند که لازمه شناخت واقعی، دقیق و جامع درباره مسلمانان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و جمعیت‌شناختی این است که آنان نه به‌عنوان یک گروه یکسان و ذیل مقوله‌ای کلی، بلکه به تفکیک خاستگاه‌های اصلی آن‌ها که منعکس‌کننده محیط‌های فرهنگی-اجتماعی گوناگون هستند، مورد مطالعه قرار گیرند. مهم‌تر آنکه، در نظر گرفتن این استراتژی روش‌شناختی در خصوص جمعیت مسلمانان که همچنان سریع‌ترین و بالاترین روند رشد جمعیت جهان را خواهند داشت، از اهمیت و ضرورت به‌مراتب بیشتری برخوردار است.

واژه‌های کلیدی: چالش‌های روش‌شناختی، هویت دینی، مسلمانان، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و اقتصادی-اجتماعی

مقدمه و طرح مسئله

به طور کلی، هدف اصلی ما در تحقیق حاضر این است که چالش‌های روش‌شناختی^۱ مرتبط با هویت دینی^۲ مسلمانان در جهان معاصر را مورد بحث و بررسی قرار دهیم. همچنان‌که در بررسی ادبیات تحقیق در بخش‌های بعدی این مقاله نیز به تفصیل نشان خواهیم داد، به‌ویژه طی سال‌های اخیر، جمعیت مسلمانان به‌عنوان موضوع مورد توجه و مطالعه طیف بسیار وسیع، متنوع و فزاینده‌ای از صاحب‌نظران و محققان در سطح جهان واقع شده است؛ به‌طوری‌که امروزه حتی بسیاری از دانشگاه‌ها در کشورهای غیراسلامی نیز دارای دپارتمان‌های مطالعات اسلامی یا مراکز تحقیقات اسلامی هستند. این تحولات و رویکردهای جدید را می‌توان تا حدود زیادی تحت تأثیر دو دسته علل عمده تبیین کرد. دلیل نخست، مربوط به ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مسلمانان است. همچنان‌که در بخش‌های بعدی این مقاله به تفصیل بحث خواهیم کرد، در مقایسه با دیگر ادیان و گروه‌های دینی در جهان، مسلمانان بیشترین میزان رشد جمعیت جهان را طی دهه‌های آینده حفظ خواهند کرد. این روند خیره‌کننده رشد جمعیت مسلمانان حتی در اروپا، آمریکا و اقیانوسیه نیز به‌وقوع خواهد پیوست. دلیل دوم، برای روند فزاینده مطالعات و تحقیقات مرتبط با جمعیت مسلمانان را می‌توان ناشی از ملاحظات سیاسی دانست که به‌ویژه پس از وقایعی مانند یازده سپتامبر در ایالات متحده از اهمیت و برجستگی بیشتری برخوردار شده است. بدین ترتیب، با توجه به این حجم بسیار وسیع و فزاینده تحقیقات و مطالعات روی مسلمانان در جوامع اسلامی و غربی، در این تحقیق نیز ما می‌کوشیم تا در حد امکان و توان خود و با تکیه و تأکید بر ابعاد روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان، زمینه‌های مناسبی را برای فهم و شناخت دقیق‌تر ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان فراهم آوریم.

درواقع، ایده‌آغازین و پرسش کلیدی ما در این تحقیق نیز برگرفته از تجزیه و تحلیل ادبیات تحقیق است که به‌وضوح نشان‌دهنده گوناگونی و تنوع^۳ بسیار گسترده جمعیت مسلمانان است که در نتیجه می‌توان استنباط کرد که تفاوت‌های معنی‌داری بین آنان، هم از

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۶۲

سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۰

1. Methodological challenges
2. identity
3. Diversity

نقطه نظر تجربه‌های جامعه‌پذیری^۱ در محیط‌های فرهنگی، اجتماعی گوناگون، هم از نقطه نظر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی^۲ مانند سن، وضعیت تأهل و تحصیلات و غیره وجود دارد. با توجه به اینکه این تجربه‌های جامعه‌پذیری و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نقش تعیین‌کننده‌ای در ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایفا می‌کنند، پرسش اصلی تحقیق ما این است که آیا اساساً در نظر گرفتن تمام آنان ذیل گروه دینی واحد و مشترک تا چه حد دارای اعتبار علمی است؟ به عبارت دقیق‌تر، آیا از نقطه نظر روش‌شناختی، تعمیم یک الگوی واحد به تمام مسلمانان از اعتبار علمی برخوردار است؟ آیا این چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی، هم برای جمعیت مسلمانان در جوامع اسلامی و هم برای جمعیت مسلمانان مقیم در جوامع غیراسلامی صدق می‌کند؟ چگونه می‌توان بر این چالش‌های روش‌شناختی ناظر بر هویت دینی مسلمانان در جهان معاصر فایق آمد؟ در چارچوب بررسی این قبیل پرسش‌های کلیدی مرتبط با جنبه‌های روش‌شناختی هویت دینی مسلمانان، مباحث این مقاله را حول سه محور اصلی تنظیم و ارائه می‌کنیم. ابتدا، به تجزیه و تحلیل جمعیت جهان برپایه ادیان و گروه‌های دینی عمده می‌پردازیم تا شناخت دقیق‌تری از موقعیت مسلمانان در جهان به دست آوریم. سپس، ضمن بررسی جمعیت مسلمانان در اروپا و آمریکا و کانادا، به‌طور مشخص وضعیت مسلمانان در دو کشور عمده قاره اقیانوسیه یعنی مسلمانان استرالیا و نیوزیلند را کانون اصلی توجه قرار می‌دهیم تا از این طریق بتوانیم شواهد تجربی و پژوهشی مناسب را برای بررسی دقیق‌تر چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان ارائه کنیم. در پایان نیز به جمع‌بندی مباحث می‌پردازیم.

پیشینه تئوریک و تجربی تحقیق

بررسی ادبیات تحقیق به‌خوبی مبین این واقعیت اساسی است که طی سال‌های اخیر، طیف بسیار متنوع و گسترده‌ای از صاحب‌نظران و محققان به مطالعه درباره جمعیت مسلمانان در جوامع اسلامی و غیراسلامی پرداخته‌اند. نوریس و اینگلهارت^۳ (۲۰۱۲) در چارچوب

1. Socialization experiences
2. Demographic characteristics
3. Norris and Inglehart (2012): Muslims Integration into Western Cultures: Between Origins and Destinations³

تئوری‌ای فرهنگی، اجتماعی بر این باورند که مهاجران مسلمان مقیم در کشورهای غربی در شرایط فرهنگی، اجتماعی ویژه‌ای هستند که از آن تحت عنوان «بین فرهنگ‌های مبدأ و مقصد مهاجرت» نام می‌برند؛ بدین معنا که از طرفی تجربه‌های جامعه‌پذیری و فرهنگ دینی جامعه زادگاهی خود را به همراه دارند و از طرف دیگر، در جامعه‌ای ساکن هستند که دارای مختصات فرهنگی متفاوتی است. بنابراین، این شرایط متفاوت می‌تواند آن‌ها را در حالتی پارادوکس و چالش فرهنگی قرار دهد. برای مثال، نتایج تحقیق مؤسسه گالوپ (۲۰۰۹) نشان داده است که تنها یک‌دهم مسلمانان در بریتانیا و یک‌سوم مسلمانان در آلمان، خودشان را با شرایط فرهنگی این جوامع وفق داده و هماهنگ کرده‌اند. این دیدگاه تئوریک نوریس و اینگلهارت (۲۰۱۲)، پیش‌تر نیز در طیف گسترده‌تری معطوف به همه مهاجران دارای فرهنگ‌ها و ادیان مختلف از سوی بری (۱۹۹۲)^۱ و چیسویک و همکاران (۲۰۰۳)^۲ در چارچوب مدل نظری «فاصله فرهنگی، اجتماعی»^۳ بین مبدأ و مقصد مهاجرت تبیین و مطرح شده بود. به‌طور خلاصه، این تئوری فرهنگی، اجتماعی، اصولاً ناظر بر فرایند پذیرش فرهنگ و ارزش‌های جامعه جدید از سوی مهاجران از جمله مهاجران مسلمان است. باین‌همه، صاحب‌نظران این تئوری، متناسب با شرایط و عمق پذیرش این فرایند، اصطلاحات متعددی را مطرح کرده‌اند. برای مثال، می‌توان به مواردی مانند فرهنگ‌پذیری و همانندگردی (گوردون ۱۹۶۸)^۴، انطباق (بری ۱۹۹۲)، ادغام و یکی شدن (زنجانی ۱۳۸۰، پیترسون و پیترسون ۱۹۸۶، هوک و بالیستری ۲۰۰۲)^۵، و جذب شدن (بورنلی ۱۹۷۵، کاستلس ۱۹۹۲)^۶ اشاره کرد.

همچنین، بررسی پیشینه نظری تحقیق نشان‌دهنده این واقعیت است که یکی از مهم‌ترین دلایل حجم وسیع و فزاینده تحقیقات از سوی صاحب‌نظران و اندیشمندان معاصر درباره مسلمانان، ریشه در روند خیره‌کننده رشد جمعیت مسلمانان دارد. برای مثال، مطالعات جنکینس (۲۰۰۶)^۷ نشان داده است که در حال حاضر مسلمانان فقط حدود ۵ درصد جمعیت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

1. Berry (1992)
2. Chiswick, B. R et al. (2003)
3. Cultural and Social Distance Theory
4. Acculturation and assimilation: Gordon (1968)
5. Integration, incorporation: Peterson and Peterson (1986), Hook and Balisteri (2002)
6. Absorption: Burnley (1975), Castles (1992)
7. Jenkins (2006)

قاره اروپا را تشکیل می دهند، اما روند رشد جمعیت آنان در سال‌های آینده به حدی زیاد است که تا ۲۱۰۰ حدود یک‌چهارم کل جمعیت این قاره را مسلمانان تشکیل خواهند داد. برای همین، برخی از صاحب‌نظران و محققان معاصرین روند عمده رشد جمعیت مسلمانان را در قالب اصطلاحاتی مانند «بمب ساعتی جمعیتی» (مینخائیل ۲۰۰۹)^۱ تبیین کرده‌اند. مطابق تحقیقات پیشین، این روندها عمدتاً ناشی از دو عامل اصلی است. اول آنکه، سطح مولید در میان مسلمانان معمولاً بالاست. برای مثال، نتایج تحقیقات گیوجون و همکاران (۲۰۰۶)^۲ و وستوف و فریجکا (۲۰۰۷)^۳ در کشورهای اروپایی شامل اتریش، اسلواکی، اوکراین و بلغارستان نشان داده است که از ۱۹۸۰ تاکنون، در مقایسه با دیگر ادیان و گروه‌های دینی و مذهبی، سطح مولید در بین مسلمانان به مراتب بالاتر است. دوم آنکه، ساختار سنی جمعیت مسلمانان بسیار جوان و کم‌سن‌وسال است. مثلاً، نتایج تحقیقات روثی (۲۰۰۳)^۴ و ساواج (۲۰۰۴)^۵ نشان داده است یک‌سوم جمعیت مسلمانان بریتانیا زیر ۱۵ سال، یک‌سوم مسلمانان آلمان زیر ۱۸ سال و یک‌سوم مسلمانان فرانسه نیز زیر ۲۰ سال قرار دارند. شرایط کمابیش مشابهی در دیگر نقاط جهان مشاهده می‌شود که در بخش نتایج و یافته‌های تحقیق به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

در عین حال، باید خاطر نشان کرد که یکی دیگر از مهم‌ترین دلایلی را که در سال‌های اخیر تحقیقات گسترده و فزاینده‌ای درباره جمعیت مسلمانان در جوامع اسلامی و غیراسلامی انجام گرفته است، می‌توان در چارچوب «تئوری نابرابری و تبعیض مبتنی بر هویت فرهنگی دینی»^۶ و به‌طور مشخص در قالب مسائل مرتبط با پدیده «اسلام‌هراسی»^۷ تبیین کرد. تئوری نابرابری و تبعیض مبتنی بر هویت فرهنگی دینی از سوی صاحب‌نظرانی مانند کولینز^۸ (۱۹۸۸)، والبی^۹

1. Demographic Time Bomb (Michaels, 2009)
2. Goujon et al. (2006)
3. Westoff and Frejka (2007)
4. Roy (2003)
5. Savage (2004)
6. Theory of Inequality and Discrimination associated with Cultural and Religious Identity
7. Islamophobia
8. Collins (1988)
9. Walby (1988)

(۱۹۸۸)، فوستر و همکاران^۱ (۱۹۹۱)، سورنسن^۲ (۱۹۹۳)، کار و چن^۳ (۲۰۰۴) مطرح شده است. اصطلاح «تبعیض»^۴ به شیوه‌های گوناگون از سوی اندیشمندان حوزه‌های متعدد علوم اجتماعی تعریف شده است. برای مثال، اقتصاددانان بیشتر به ابعاد اقتصادی آن توجه می‌کنند و معتقدند که تبعیض عبارت است از اینکه افرادی که دارای سطح بهروری و تولید اقتصادی مساوی هستند، از درآمد و دستمزد نابرابر برخوردار باشند. در عین حال، اندیشمندان در برخی دیگر از حوزه‌های علوم اجتماعی، به‌ویژه جامعه‌شناسی، معتقدند که سطوح متفاوت درآمد و دستمزد از مهم‌ترین سنج‌های شناسایی و تبیین تبعیض و نابرابری شمرده می‌شوند، اما باید در نظر داشت که مفهوم تبعیض و نابرابری تنها به ابعاد اقتصادی محدود نمی‌شود. آنان برای تعریف و تبیین مفهوم تبعیض به دو دسته ویژگی‌های افراد استناد می‌کنند: ویژگی‌های محقق یا اکتسابی^۵ (مانند تحصیلات، موفقیت‌های حرفه‌ای و ارتقای اجتماعی)، و ویژگی‌های محمول یا انتسابی^۶ (مانند نژاد، جنسیت و قومیت). به عبارت دقیق‌تر، مطابق نظریات جامعه‌شناسان، مفهوم تبعیض و نابرابری، پدیده‌ای چندبعدی است و اصولاً ویژگی‌های محمول یا انتسابی (مانند نژاد، جنسیت و قومیت) به‌عنوان مهم‌ترین منابع آن شمرده می‌شوند که دامنه و شدت آن می‌تواند تحت تأثیر عوامل دیگری مانند هویت فرهنگی و دینی افزایش یابد. برای مثال، مطالعات کیلی و مک آلیستر^۷ (۱۹۸۴)، اونس و کیلی (۱۹۹۱)، آنکر^۸ (۱۹۹۸)، کیلیان (۲۰۰۶) و پیو^۹ (۲۰۱۴) نشان می‌دهد که آن دسته از مهاجرانی که هویت فرهنگی و دینی خود را به‌وضوح ارائه می‌کنند و بدین وسیله به‌سهولت به‌عنوان گروهی متفاوت شناخته می‌شوند، بیش از دیگران در معرض تجربه تبعیض هستند. بنابراین، می‌توان گفت که این موضوع برای مثال می‌تواند شامل آن دسته از زنان مسلمان مهاجری شود که علائم و نشانه‌های آشکاری (مانند اسامی اسلامی یا پوشش و حجاب اسلامی)، هویت فرهنگی، مذهبی آن‌ها را نمایان

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة تراسات العالم الاسلامی

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

1. Foster, Marshall and Williams (1991)
2. Sorensen (1993)
3. Carr and Chen (2004)
4. Discrimination
5. Achieved Characteristics
6. Ascribed Characteristics
7. Kelley and McAllister (1984)
8. Anker (1998)
9. PEW Research Center (2014): How Americans Feel about Religious Groups

می‌سازد. به‌نظر می‌رسد که به‌ویژه در سال‌های اخیر، رویکرد تئوریک مبتنی بر نابرابری و تبعیض، وضعیت مسلمانان ساکن در جوامع غربی را بیش از پیش تحت تأثیر قرار داده است. در واقع، بررسی پیشینه و ادبیات تحقیق نیز به‌روشنی نشان می‌دهد که به‌طور مشخص پس از بروز وقایع سال‌های اخیر مانند واقعه یازده سپتامبر، تبعیض‌های نژادی و مذهبی علیه مسلمانان، خصوصاً زنان محجبه از جمله در محل کار و وضعیت شغلی آن‌ها در کشورهای غربی، به‌طور عمده‌ای شدت یافته است. مثلاً، نتایج تحقیق مور^۱ (۲۰۰۷) نشان داده است که طی نزدیک به یک سال قبل از این واقعه، حدود ۱۹۳ مورد گزارش تبعیض علیه مسلمانان آمریکا وجود داشت در حالی که بین ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ تا تقریباً ۹ ماه بعد از آن، نزدیک به ۵۰۰ مورد به‌طور رسمی گزارش شد که نشان می‌داد مسلمانان آمریکا به شکل‌های مختلف، به‌ویژه برای استفاده از پوشش و حجاب اسلامی در اماکن عمومی از جمله در زمینه اشتغال و محل کار، قربانی تبعیض و نابرابری شده‌اند. بر همین اساس، حجم گسترده‌ای از این مطالعات و تحقیقات در خصوص مسلمانان، مربوط به همین مسائل ناشی از پدیده اسلام‌هراسی است که برای مثال می‌توان به تحقیقات هالاک و کوئینا^۲ (۲۰۰۴) روی مسلمانان بنگلادشی، اتیوپیایی، ایرانی، پاکستانی، فلسطینی، و یمنی مقیم در ایالات متحده، تحقیق (غفاری ۲۰۰۹) با استفاده از روش کیفی و مصاحبه‌های عمیق روی دختران مسلمان ۱۸ تا ۲۲ ساله در ایالات متحده، بودی-گندروت (۲۰۰۷)، آبراهام^۳ (۲۰۰۶)، تحقیقات ویلیامز و واشی^۴ (۲۰۰۷) و حداد (۲۰۰۷) معطوف به گسترش پدیده‌ای تحت عنوان «فرایند تجدید اسلام‌گرایی»^۵ در ایالات متحده اشاره کرد. همچنین، نتایج «بررسی ارزش‌ها در اروپا»^۶ نیز نشان داده است که در میان همه گروه‌های دینی، اروپاییان کمترین تمایل را دارند که مسلمانان در همسایگی آن‌ها زندگی کنند (به نقل از: ساواج ۲۰۰۴). در جدیدترین تحقیقات نیز شواهد تجربی تأییدکننده تئوری نابرابری و تبعیض مبتنی بر هویت فرهنگی دینی از جمله جمعیت مسلمانان مشاهده

1. Moore (2007)
2. Hallak and Quina (2004)
3. Abraham
4. Williams and Vashi
5. The Process of Re-Islamization
6. The European Value Survey

می‌شود. برای مثال، نتایج تحقیق پیو (۲۰۱۴)^۱ نحوه نگرش مردم در ایالات متحده را نسبت به پیروان ادیان و گروه‌های دینی مختلف مورد مطالعه و ارزیابی قرار داده است. مطابق یافته‌های این تحقیق، در مقایسه با سایر گروه‌های دینی، بیشترین و شدیدترین نگرش منفی نسبت به جمعیت مسلمانان وجود دارد (پیو ۲۰۱۴). متذکر می‌شود که در مقاله‌های دیگری (فروتن ۱۳۹۱، ۲۰۱۱)، مطالعات پیشین و ادبیات تحقیق را در خصوص تجربه‌های تبعیض علیه مسلمانان و پدیده اسلام‌هراسی، به‌ویژه ناشی از نمادهای فرهنگی و نشانه‌های مرتبط با هویت دینی مانند اسامی اسلامی و حجاب زنان به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار داده‌ایم. بدین ترتیب، با توجه به این حجم بسیار وسیع و فزاینده تحقیقات و مطالعات روی مسلمانان در جوامع اسلامی و غربی، در تحقیق حاضر نیز ما تلاش می‌کنیم تا در حد امکان و توان خود و با تکیه و تأکید بر ابعاد روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان، زمینه‌های مناسبی را برای فهم و شناخت دقیق‌تر ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان فراهم آوریم.

مبانی روش‌شناسی تحقیق

مطالب مورد بحث در این مقاله، مبتنی بر ترکیبی از روش‌های تحقیق متداول در مطالعات و تحقیقات اجتماعی مرتبط با منابع و داده‌های کمی و کیفی است. بخش اول نتایج و یافته‌های این تحقیق مبتنی بر روش مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی^۲ و تجزیه و تحلیل داده‌های ثانویه^۳ است. در این بخش، طیف وسیع و متنوعی از جدیدترین مطالعات و تحقیقات صورت گرفته در زمینه ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان در جهان را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم. به‌طور مشخص، مباحث این بخش به بررسی وضعیت مسلمانان در اروپا، ایالات متحده و کانادا، اقیانوسیه و همچنین منتخبی از کشورهای اسلامی می‌پردازد. در این بخش تلاش می‌کنیم تا با استفاده از روش بررسی اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای و بر اساس مهم‌ترین و جدیدترین منابع و تحقیقاتی که در نقاط مختلف جهان انجام شده است، برجسته‌ترین الگوهای مرتبط با ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و

1. PEW Research Center (2014): How Americans Feel about Religious Groups
2. Documentary Study
3. Secondary Data Analysis

جمعیت شناختی در جهان را مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار دهیم. بخش دوم مقاله مبتنی بر یافته‌های تجربی و آماری این تحقیق است که برای بررسی دقیق‌تر اهداف اصلی و پرسش‌های کلیدی تحقیق در این مقاله، مورد توجه و بحث قرار می‌دهیم. این بخش از تحقیق در محیط‌های چندفرهنگی^۱ کشورهای استرالیا و نیوزیلند در قاره اقیانوسیه انجام گرفته است که در این کشورها افراد متعلق به فرهنگ‌های گوناگون و ادیان و مذاهب مختلف از سرتاسر جهان زندگی می‌کنند. ضمن آنکه، جمعیت مسلمانان در این کشورها را نیز اغلب کسانی تشکیل می‌دهند که از چهار گوشه جهان به این کشور مهاجرت کرده‌اند که اطلاعات تفصیلی آن‌ها را در بخش نتایج و یافته‌های تحقیق مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم. داده‌های این بخش از تحقیق، مبتنی بر جداول ویژه نتایج سرشماری عمومی جمعیت کشور استرالیا در ۲۰۰۱ و نتایج سرشماری عمومی جمعیت کشور نیوزیلند در ۲۰۰۶ میلادی است. همچنین، برای تجزیه و تحلیل داده‌های این تحقیق از برنامه نرم‌افزار رایانه‌ای SPSS و از روش رگرسیون لجستیک^۲ استفاده کرده‌ایم که به لحاظ روش شناختی از این مزیت برخوردار است که تأثیر هر یک از متغیرهای موردنظر در مدل‌های تحلیلی را در شرایطی تعیین و مشخص می‌کند که دیگر عوامل و متغیرها تحت کنترل هستند. به‌طور مشخص تر، در این تحقیق، متغیرهایی مانند ساخت سنی، سطح تحصیلات، ویژگی‌های مهاجرتی و قومیتی، دین و مذهب (مسلمانان و غیرمسلمانان)، و ویژگی‌های مربوط به شکل‌بندی خانواده شامل وضعیت تأهل، داشتن یا نداشتن فرزند خردسال در منزل، سن خردسال‌ترین فرزند در خانه و میزان درآمد خانوار، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در مدل‌های تحلیلی تحقیق کنترل شده‌اند و بر همین اساس، نتایج این تحقیق ارائه و بحث می‌شوند. بدین ترتیب، یافته‌های ناشی از چنین تجزیه و تحلیل‌های آماری از اعتبار و دقت بالنسبه بالاتری در تبیین موضوع مورد مطالعه برخوردار هستند. در نتیجه، تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق به لحاظ روش شناختی نیز این امکان را فراهم می‌آورند تا زمینه‌ها و شواهد پژوهشی مناسبی را برای شناخت و تبیین دقیق‌تر چالش‌های مرتبط با هویت دینی مسلمانان ارائه دهیم.

1. Multicultural Contexts
2. Logistic Regression Analysis

نتایج و یافته‌های تحقیق

در اینجا، مهم‌ترین نتایج و یافته‌های تحقیق را در چهار بخش مستقل مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم. ابتدا بر پایه رویکردی بین‌المللی و جهانی و برای تبیین روشن‌تر موقعیت مسلمانان، مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیت شناختی ادیان و گروه‌های دینی در کل جهان را ارائه می‌کنیم. در همین بخش، ده کشور را نیز که بیشترین جمعیت مسلمانان جهان در خود جای داده‌اند، مورد توجه و بررسی قرار می‌دهیم. در بخش دوم، به بررسی ویژگی‌های مسلمانان در اروپا، آمریکا، کانادا و قاره اقیانوسیه می‌پردازیم. بخش سوم را نیز به بحث و بررسی درباره مهم‌ترین نتایج و یافته‌های دو تحقیق و مطالعه موردی در خصوص مسلمانان در قاره اقیانوسیه اختصاص داده‌ایم. در بخش پایانی نیز نتایج و یافته‌های تحقیق در زمینه تنوع نگرشی مسلمانان در جوامع اسلامی را مورد بررسی و سنجش قرار می‌دهیم.

۱. جمعیت جهان بر پایه هویت دینی

در این بخش آغازین نتایج تحقیق، برای درک بهتر و شناخت دقیق‌تر از وضعیت و جایگاه مسلمانان، جمعیت جهان را به تفکیک ادیان و گروه‌های دینی عمده مورد توجه و مطالعه قرار می‌دهیم. مباحث این بخش، مبتنی بر داده‌های تحقیق در جداول ۱ و ۲ است. مطابق داده‌های جدول شماره ۱، جمعیت مسلمانان جهان تقریباً با ۶/۱ میلیارد نفر است. مسیحیان پرجمعیت‌ترین گروه دینی در جهان هستند که قریب به یک‌سوم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. پس از آن، مسلمانان به‌عنوان پرجمعیت‌ترین گروه دینی در جهان شمرده می‌شوند که در واقع، نزدیک به یک‌چهارم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. پس از مسیحیان و مسلمانان، پرجمعیت‌ترین گروه، مربوط به آن بخش از جمعیت جهان است که به لحاظ هویت دینی، خود را به هیچ گروه دینی متعلق نمی‌دانند (بدون دین)^۱. این گروه نسبت عمده‌ای (حدود ۱۶ درصد) از جمعیت جهان را به خود اختصاص داده است. البته باید در نظر داشت که مطابق جدیدترین مطالعات و پیش‌بینی‌های جمعیتی (پیو: ۲۰۱۵)^۲، جمعیت مسلمانان جهان طی دهه‌های آینده بیشترین میزان رشد را در مقایسه با تمام گروه‌های دینی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۷۰

سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۶

1. Affiliated with 'No Religion'

2. PEW Research Center (2015): Why Muslims are the World's Fastest-growing Religious Group

دیگر تجربه خواهد کرد. بدین معنا که طی سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۵۰، در سطح کل جهان، میزان افزایش جمعیت در بین مسیحیان ۳۵ درصد، در بین هندوها ۳۴ درصد، و در بین یهودیان ۱۶ درصد خواهد بود درحالی‌که این میزان رشد جمعیت در بین مسلمانان، طی همین دوره زمانی، ۷۳ درصد خواهد بود؛ به طوری‌که جمعیت مسلمانان جهان در ۲۰۵۰، به حدود ۸/۲ میلیارد نفر افزایش خواهد یافت. به عبارت دیگر، جمعیت مسلمانان در ۳ دهه آینده تقریباً برابر با پرجمعیت‌ترین گروه دینی جهان، یعنی جمعیت مسیحیان خواهد شد و نزدیک به یک‌سوم جمعیت جهان را نیز مسلمانان تشکیل خواهند داد (پیو: ۲۰۱۵).

همچنان‌که می‌دانیم، بسیاری از ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و آموزشی به طور عمده‌ای تحت تاثیر متغیر جمعیت‌شناختی سن و ترکیب سنی است. بر همین اساس، در اینجا تجزیه و تحلیل گروه‌های دینی جهان را بر اساس متغیر سن نیز مورد توجه قرار داده‌ایم. داده‌های تحقیق در جدول شماره ۱ نشان‌دهنده میانه سنی جمعیت به تفکیک گروه‌های دینی نیز هست. مطابق این داده‌ها، مهم‌ترین الگویی که می‌توان استنباط کرد، مربوط به ساخت سنی جمعیت مسلمانان جهان است که میانه سنی آن‌ها ۲۳ سال است؛ بدین معنا که نیمی از جمعیت مسلمانان جهان، در سنین پایین‌تر از ۲۳ سال قرار دارند و نیم دیگر نیز در سنین بالاتر از ۲۳ ساله قرار دارند. در واقع، مسلمانان دارای جوان‌ترین ساخت و ترکیب سنی در مقایسه با دیگر گروه‌های دینی در جهان هستند. پس از مسلمانان، جوان‌ترین ترکیب سنی جمعیت مربوط به پیروان دین هندویسم یا هندوها (با میانه سنی معادل ۲۶ سال) است. از سوی دیگر، سال‌خورده‌ترین ساختار سنی جمعیت جهان بین گروه‌های دینی، مربوط به پیروان دین یهود یا یهودیان است؛ به طوری‌که بیش از نیمی از جمعیت آن‌ها بالاتر از سنین ۳۶ سال هستند. ضمن آنکه، ساختار سنی دو گروه دینی دیگر نیز بالنسبه پیر و سال‌خورده‌تر از دیگر گروه‌های دینی است: یکی، پیروان دین بودیسم یا بودایی‌ها و دیگری، کسانی که به لحاظ هویت دینی خود را به هیچ گروه دینی متعلق نمی‌دانند؛ به طوری‌که بیش از نیمی از جمعیت آن‌ها بالاتر از سنین ۳۴ سال قرار دارند. همچنین، نتایج تحقیق مندرج در جدول شماره ۲، ده کشور را که بیشترین جمعیت مسلمانان جهان را در خود جای داده‌اند، نشان می‌دهد. این کشورها اندونزی، هندوستان، پاکستان، بنگلادش، نیجریه، مصر، ایران، ترکیه، الجزایر و مراکش هستند. در مجموع، حدود دوسوم مسلمانان جهان در این ده کشور

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

ساکن هستند. مطابق این داده‌ها، کشور اندونزی بیشترین نسبت جمعیت مسلمانان را در خود جای داده است؛ حدود ۱۳ درصد جمعیت مسلمانان کل جهان در این کشور زندگی می‌کنند. کشور ما ایران نیز جزو این ۱۰ کشور است و در ردیف هفتم قرار دارد که قریب ۵ درصد مسلمانان جهان را شامل می‌شود. نکته مهم دیگر که از داده‌های این جدول می‌توان استنباط کرد، این است که تقریباً تمام این ۱۰ کشور، اکثریت عمده جمعیت همین کشورها را (بیش از ۸۷ درصد) نیز مسلمانان تشکیل می‌دهند و دو استثنای آن، کشورهای هندوستان و نیجریه هستند. مسلمانان نسبت اندکی (حدود ۱۴ درصد) از کل جمعیت کشور هندوستان را تشکیل می‌دهند، اما حدود یک دهم جمعیت مسلمانان جهان در این کشور ساکن هستند. به عبارت دقیق‌تر، دو کشور اندونزی و هندوستان بیشترین نسبت مسلمانان جهان را در خود جای داده‌اند.

فصلنامه علمی-پژوهشی
 پژوهش‌های باسی جهان اسلام
 جمعیت‌تراسات العالم الاسلامی

جدول شماره ۱- توزیع فراوانی و نسبی جمعیت جهان به تفکیک ادیان و دین‌های عمده (سال ۲۰۱۰)

ادیان و گروه‌های دینی	تعداد جمعیت (به میلیون نفر)	نسبت جمعیت (%)	میانه سنی جمعیت
دین مسیحیت : مسیحیان	۲۲۰۰	۳۱/۵	۳۰ سال
دین اسلام : مسلمانان	۱۶۰۶	۲۳/۲	۲۳ سال
بدون دین : غیردین‌داران	۱۱۰۰	۱۶/۳	۳۴ سال
هندویسم : هندوها	۱۰۰۰	۱۵/۰	۲۶ سال
بودیسم : بودایی‌ها	۵۰۰	۷/۱	۳۴ سال
دیگر ادیان	۴۵۸	۶/۷	۳۲ سال
دین یهود: یهودیان	۱۴	۰/۲	۳۶ سال
جمع کل	۶۴۳۸	۱۰۰,۰	

Sources: Westoff and Frejka (2007:786): Religiousness and Fertility among European Muslims; Pew Research Center (2012), The Global Religious Landscape

جدول شماره ۲- ده کشور دارای بیشترین جمعیت مسلمانان جهان، سال ۲۰۱۰

ردیف	کشور	تعداد کل جمعیت کشور (به میلیون)	نسبت مسلمانان به جمعیت کل کشور (%)	نسبت مسلمانان این کشور به کل مسلمانان جهان (%)
۱	اندونزی	۲۰۹	۸۷.۲	۱۳.۱
۲	هندوستان	۱۷۶	۱۴.۴	۱۱.۰
۳	پاکستان	۱۶۷	۹۶.۴	۱۰.۵
۴	بنگلادش	۱۳۳	۸۹.۸	۸.۴
۵	نیجریه	۷۷	۴۸.۸	۴.۸
۶	مصر	۷۷	۹۴.۹	۴.۸
۷	ایران	۷۴	۹۹.۵	۴.۶
۸	ترکیه	۷۱	۹۸.۰	۴.۵
۹	الجزایر	۳۳	۹۷.۹	۲.۲
۱۰	مراکش	۳۲	۹۹.۹	۲.۰

Sources: Jenkins (2006): Demographics, Religion, and Future of Europe; Pew Research Center (2012), The Global Religious Landscape

۲. مسلمانان در جوامع غربی

این بخش از نتایج تحقیق حاضر معطوف به جمعیت مسلمانان ساکن در کشورهای غیراسلامی است. داده‌های این بخش از نتایج تحقیق در جدول شماره ۳ نشان داده شده است. این داده‌های تحقیق، برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مسلمانان در اروپا، آمریکا و کانادا، و اقیانوسیه را نشان می‌دهد. مطابق برآوردهای علمی دو تن از جمعیت‌شناسان برجسته معاصر، وستوف و فریجکا^۱ (۲۰۰۷)، جمعیت مسلمانان در قاره اروپا در ۲۰۰۵ حدود ۴۰ میلیون نفر است. ضمن آنکه، داده‌های جدول شماره ۳ این تحقیق، به وضوح نشان‌دهنده این واقعیت است که توزیع جمعیت مسلمانان در کشورهای اروپایی متفاوت است؛ بیشترین تعداد جمعیت مسلمان اروپا در کشورهای فرانسه (نزدیک به ۵ میلیون نفر) و آلمان (حدود ۴ میلیون

1. Westoff and Frejka (2007: 786)

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

نفر) ساکن هستند که به ترتیب تقریباً ۸ و ۵ درصد جمعیت کل جمعیت این دو کشور اروپایی را مسلمانان تشکیل می‌دهند. البته در برخی کشورهای اروپایی تعداد جمعیت مسلمانان بالنسبه اندک است، اما نسبت عمده‌ای از جمعیت آن کشورها را شامل می‌شوند. مثلاً کشور بلژیک کمتر از یک میلیون جمعیت مسلمانان را در خود جای داده است، اما بیش از ۶ درصد جمعیت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند. نمونه برجسته‌تر آن، کشور دانمارک است؛ این کشور کمترین تعداد جمعیت مسلمان اروپا را در خود جای داده است (حدود ۲۳۰ هزار نفر)، اما ۴ درصد جمعیت کل جمعیت این کشور اروپایی را مسلمانان تشکیل می‌دهند. همچنین، داده‌های جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که جمعیت مسلمانان در ایالات متحده آمریکا نزدیک به ۳ میلیون نفر است. نتایج تحقیقات فونر و آلبا^۲ (۲۰۰۸) نیز نشان داده است که بیشترین نسبت مسلمانان آمریکا مربوط به مهاجران از کشورهای جنوب آسیا، به‌ویژه از کشورهای هندوستان، بنگلادش و پاکستان است؛ به طوری که حدود یک‌چهارم مسلمانان آمریکا را گروه‌های مهاجران از این کشورها تشکیل می‌دهند. پس از آن، مهاجران از کشورهای عربی و آفریقایی قرار دارند که به ترتیب، حدود ۱۲ و ۶ درصد از مسلمانان آمریکا را شامل می‌شوند. سپس، ایرانیان، که حدود ۴ درصد مسلمانان آمریکا را تشکیل می‌دهند (فونر و آلبا ۲۰۰۸). در قاره اقیانوسیه نیز نزدیک به ۴۰۰ هزار جمعیت مسلمان در کشور استرالیا و حدود ۴۰ هزار نفر در کشور نیوزیلند سکونت دارند؛ البته مطابق جدیدترین سرشماری کشور نیوزیلند در ۲۰۱۳، جمعیت مسلمانان این کشور به حدود ۴۶ هزار نفر افزایش یافته است.

نکته بسیار مهم دیگر که از داده‌های تحقیق در جدول شماره ۳ می‌توان استنباط کرد، مربوط به روند خیره‌کننده جمعیت مسلمانان در دهه‌های آینده است. به عبارت دقیق‌تر، مطابق داده‌های تحقیق در این جدول، دو نکته اصلی را می‌توان در خصوص روند جمعیت مسلمانان در دو دهه آینده تا ۲۰۳۰ استنباط کرد. نکته اول اینکه، جمعیت مسلمانان در تمام کشورهای اروپایی به‌طور عمده‌ای افزایش خواهد یافت؛ به طوری که در اغلب این کشورها طی سال‌های ۲۰۱۰ میلادی تا ۲۰۳۰، جمعیت مسلمانان تقریباً ۲ برابر خواهد شد. در آمریکا و کانادا نیز جمعیت مسلمانان طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۳۰ به بیش از دو برابر افزایش خواهد یافت.

۱. لازم به ذکر است که در اینجا آن دسته از کشورهای اروپایی موردنظر است که مسلمانان در آن‌ها به‌عنوان گروه‌های مهاجران و اقلیت دینی اقامت دارند و شامل کشورهایی مانند آلبانی، بوسنی و هرزگوین و یوگسلاوی سابق نمی‌شود.

2. Foner and Alba (2008)

این روند تصاعدی را می‌توان در جمعیت مسلمانان در دو کشور عمده قاره اقیانوسیه نیز مشاهده کرد؛ جمعیت مسلمانان استرالیا به بیش از ۷۰۰ هزار نفر و جمعیت مسلمانان نیوزیلند نیز به ۱۰۰ هزار نفر افزایش خواهد یافت. نکته دوم اینکه، مسلمانان نسبت فزاینده‌ای از کل جمعیت این کشورها را تشکیل خواهند داد که عمدتاً ناشی از این دو عامل اصلی است: اولاً، تعداد جمعیت مسلمانان رشد فزاینده‌ای خواهد داشت. ثانیاً، تعداد جمعیت ساکنان اصلی و غیرمسلمانان این کشورها رشد بسیار کند و اندکی خواهد داشت. مثلاً طی دو دهه آینده در کشورهای فرانسه، بلژیک و سوئد حدود یک‌دهم جمعیت کل این کشورها را مسلمانان تشکیل خواهند داد.

جدول شماره ۳ - جمعیت مسلمانان در کشورهای منتخب در ۲۰۱۰ و پیش‌بینی جمعیت ۲۰۳۰

کشور	۲۰۱۰		پیش‌بینی جمعیت ۲۰۳۰	
	جمعیت مسلمانان به جمعیت کل کشور (%)	نسبت مسلمانان به جمعیت کل کشور (%)	جمعیت مسلمانان	نسبت مسلمانان به جمعیت کل کشور (%)
فرانسه	۴/۷ میلیون	۷/۵	۶/۹ میلیون	۱۰/۳
آلمان	۴/۱ میلیون	۵/۰	۵/۵ میلیون	۷/۱
آمریکا	۲/۷ میلیون	۰/۸	۶/۲ میلیون	۱/۷
بریتانیا	۲/۹ میلیون	۴/۶	۵/۶ میلیون	۸/۲
ایتالیا	۱/۶ میلیون	۲/۶	۳/۲ میلیون	۵/۴
هلند	۱/۰ میلیون	۵/۵	۱/۴ میلیون	۷/۸
اسپانیا	۱/۰ میلیون	۲/۴	۱/۹ میلیون	۳/۷
کانادا	۹۴۰ هزار	۲/۸	۲/۷ میلیون	۶/۶
بلژیک	۶۴۰ هزار	۶/۰	۱/۲ میلیون	۱۰/۲
اتریش	۴۷۵ هزار	۵/۷	۸۰۰ هزار	۹/۳
سوئد	۴۵۰ هزار	۴/۹	۹۹۳ هزار	۹/۹
سوئیس	۴۳۳ هزار	۵/۷	۶۶۳ هزار	۸/۱
استرالیا	۳۹۹ هزار	۱/۹	۷۱۴ هزار	۲/۸
دانمارک	۲۳۰ هزار	۴/۱	۳۱۷ هزار	۵/۶
نیوزیلند	۴۱ هزار	۰/۹	۱۰۱ هزار	۲/۰

Sources: Jenkins (2006): Demographics, Religion, and Future of Europe; Westoff and Frejka (2007:786): Religiousness and Fertility among European Muslims; Pew Research Center (2012), The Global Religious Landscape

۳. چالش‌های روش‌شناختی هویت دینی

تاکنون نتایج تحقیق در خصوص برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیت مسلمانان جهان را مورد بررسی قرار داده‌ایم. اما اینک با پرسش روش‌شناختی کلیدی سروکار داریم و تلاش می‌کنیم تا به‌طور دقیق و علمی آن را مطرح کنیم و مورد بررسی قرار دهیم. این پرسش روش‌شناختی را می‌توانیم با تجزیه و تحلیل مطالعات پیشین نیز استنباط کنیم؛ بدین معنا که بررسی ادبیات تحقیق دو نکته اساسی را نشان می‌دهد: اول آنکه، کسانی که به لحاظ هویت دینی به دین اسلام تعلق دارند، در تحقیقات و مطالعات، معمولاً در قالب گروهی واحد و مشترک، یعنی ذیل «جمعیت مسلمانان» در نظر گرفته می‌شوند و بقیه تجزیه و تحلیل‌ها نیز بر اساس همین گروه‌بندی واحد و مشترک انجام می‌شود. به عبارت دقیق‌تر، مطالعات و تحقیقات گوناگون که به روش‌های متعدد مانند تحقیقات پیمایشی یا سرشماری جمعیت انجام می‌شود، معمولاً یک سؤال برای تعیین هویت دینی پاسخ‌گویان تحت عنوان «تعلق دینی»^۱ مطرح می‌کنند که گزینه‌های آن شامل ادیان مختلف از جمله دین اسلام است و تمام پاسخ‌گویانی که گزینه دین اسلام را انتخاب می‌کنند، در گروه واحد و مشترکی تحت عنوان «مسلمانان» قرار می‌گیرند. دوم آنکه، مطالعات انجام‌شده مبین این نکته اساسی نیز است که جمعیت مسلمانان مقیم کشورهای غربی اغلب مهاجرانی هستند که خاستگاه آن‌ها متعلق به طیف بسیار متنوع و گوناگونی از کشورهای جهان است. مثلاً، همچنان‌که پیش‌تر نیز ذکر شد، مسلمانان آمریکا را اغلب مهاجرانی از کشورهای جنوب آسیا (به‌ویژه کشورهای هندوستان، بنگلادش و پاکستان)، کشورهای عربی و کشورهای آفریقایی و مهاجران ایرانی تشکیل می‌دهند (فونر و آلبا ۲۰۰۸). این تنوع قومی بسیار گسترده را می‌توان در میان مسلمانان اروپا نیز مشاهده کرد. برای مثال، نتایج مطالعات بویجس و رات^۲ (۲۰۰۲) و وستوف و فریجکا (۲۰۰۷) نشان داده است که مسلمانان بریتانیا را عمدتاً مهاجران مسلمان پاکستانی و هندی‌تبار تشکیل می‌دهند. مسلمانان آلمان نیز اغلب مهاجرانی هستند که از کشورهای ترکیه و یوگسلاوی سابق آمده‌اند و مسلمانان فرانسه بیشتر متعلق به منطقه شمال آفریقا (یعنی الجزایری‌الاصل، مراکشی‌تبار و تونس‌الاصل) هستند. ضمن آنکه، این تنوع قومی بسیار گسترده در قاره اقیانوسیه در میان مسلمانان استرالیا و نیوزیلند نیز وجود دارد که در ادامه با تفصیل مورد بحث و بررسی قرار

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

1. Religious affiliation
2. Buijs and Rath 2002

می‌گیرد. بدیهی است که این طیف بسیار متنوع خاستگاه و زادگاه مسلمانان از جوامع مختلف جهان، نه تنها بیان‌کننده این است که آنان دارای تجربه‌های جامعه‌پذیری متفاوتی هستند، بلکه ویژگی‌های جمعیت‌شناختی آن‌ها (مانند سن، وضعیت تأهل، تحصیلات و غیره) نیز می‌تواند متفاوت باشد. ضمن اینکه می‌دانیم که این تجربه‌های جامعه‌پذیری و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، دست‌کم در سطح میکرو یا خرد، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده میزان موفقیت‌ها، کنش‌ها و رفتارهای ما انسان‌ها در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی شمرده می‌شوند. بنابراین، پرسش روش‌شناختی ما این است که آیا در نظر گرفتن تمام آنان ذیل گروهی واحد و مشترک تحت عنوان «مسلمانان» و بدون در نظر گرفتن خاستگاه قومی و زادگاهی‌شان، دارای اعتبار علمی است؟ آیا در چارچوب همین چالش‌های روش‌شناختی می‌توان پذیرفت که چنین مطالعات و تحقیقاتی اساساً فاقد زمینه‌های لازم و مناسب برای ارائه شناخت دقیق و جامع ابعاد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جمعیت مسلمانان هستند؟ در چارچوب همین چالش‌های روش‌شناختی، مهم‌ترین نتایج و یافته‌های تحقیق را به شرح زیر مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم. بدین ترتیب، در راستای پرسش‌های روش‌شناختی یادشده، در اینجا به‌طور مشخص نتایج مربوط به دو نمونه مطالعه موردی، یعنی ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان در کشورهای استرالیا و نیوزیلند را کانون توجه قرار می‌دهیم تا بتوانیم به کمک آن‌ها چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان را مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم. داده‌های تحقیق مربوط به این بخش از مباحث در جدول شماره ۴ و نمودار شماره ۱ نشان داده شده است که مهم‌ترین نکات آن‌ها را در ذیل مورد تجزیه و تحلیل و بحث قرار می‌دهیم.

تجزیه و تحلیل بر حسب توزیع سرمایه انسانی

همچنان‌که پیش‌تر نیز اشاره کردیم، تعداد جمعیت مسلمانان در استرالیا تقریباً ۴۰۰ هزار نفر است. این مسلمانان را اغلب مهاجرانی تشکیل می‌دهند که از کشورهای مختلف جهان به استرالیا مهاجرت کرده‌اند که اغلب آن‌ها نیز لبنانی‌الاصل، ترک‌تبار و فیجی‌الاصل هستند. برای همین این سه گروه مسلمانان استرالیا را در تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق و داده‌های جدول شماره ۴، به‌صورت مستقل مدنظر قرار داده‌ایم و دیگر مهاجران مسلمان را نیز به تفکیک

گروه‌بندی‌های متعدد مورد توجه و بررسی قرار داده‌ایم. همچنان‌که می‌دانیم، «تحصیلات به‌عنوان سرمایه انسانی»^۱ (گری بکر ۱۹۶۲) و به‌عنوان مهم‌ترین موتور محرکه پیشرفت و توسعه اقتصادی، اجتماعی در سطح فردی و سطح کلان جامعه شمرده می‌شود (هوک و بالیستری^۲ ۲۰۰۲، کلر^۳ ۲۰۰۶، فولر و مارتین^۴ ۲۰۱۲). برای همین، در تجزیه و تحلیل‌های تحقیق به موضوع تحصیلات نیز توجه کرده‌ایم. مطابق نتایج تحقیق در جدول شماره ۴، اگر جمعیت مسلمانان استرالیا را به‌صورت کل در نظر بگیریم، در آن صورت حدود یک‌پنجم آن‌ها دارای تحصیلات عالی و دانشگاهی هستند، اما اگر آنان را به تفکیک گروه‌های عمده قومی و خاستگاه اصلی مورد توجه قرار دهیم، در آن صورت الگوهای بسیار متفاوتی درخصوص سطح تحصیلات آنان می‌توانیم استنباط کنیم. بدین معنا که از طرفی، مسلمانان لبنانی‌الاصل و مسلمانان ترک‌تبار از سطح تحصیلات بسیار پایینی برخوردار هستند؛ به‌طوری‌که فقط حدود یک‌دهم آن‌ها دارای تحصیلات عالی دانشگاهی هستند. البته نسبت سطح تحصیلات عالی در میان برخی گروه‌های دیگر از مسلمانان، به‌ویژه در میان مسلمانان مهاجر از اروپایی شرقی (عمدتاً از کشورهای بوسنی و هرزگوین، یوگسلاوی سابق و آلبانی) نیز بسیار اندک است (حدود ۱۵ درصد). از طرف دیگر، سطح تحصیلات عالی در بین برخی گروه‌های دیگر از مسلمانان بسیار بالاست. مثلاً در میان مسلمانان مهاجر از جنوب آسیا (عمدتاً از کشورهای پاکستان، بنگلادش و هندوستان)، نزدیک به نیمی از آنان دارای تحصیلات عالی و دانشگاهی هستند. به‌عبارت دقیق‌تر، نسبت تحصیلات عالی در میان مسلمانان مهاجر از جنوب آسیا بیش از ۵ برابر نسبت تحصیلات عالی در میان مسلمانان لبنانی‌الاصل و ترک‌تبار است. همچنین، داده‌های این تحقیق در جدول شماره ۴ نشان‌دهنده الگوهای کمابیش مشابهی در میان مسلمانان نیوزیلند است. بدین معنا که اگر این مسلمانان را در قالب گروهی واحد و مشترک در نظر بگیریم، در آن صورت حدود یک‌پنجم آنان از تحصیلات عالی دانشگاهی بهره‌مند هستند، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی تحقیق در جدول شماره ۴، وضعیت تحصیلات این مسلمانان را به تفکیک ۱۰ گروه اصلی آنان نشان می‌دهد. این ۱۰ گروه، عمده‌ترین کشورهای خاستگاهی

1. Education as Human Capital (Becker, G. 1962)
2. Hook and Balistreri 2002
3. Kler 2006
4. and Martin 2012

هستند که مسلمانان از این کشورها به نیوزیلند مهاجرت کرده‌اند. بدین ترتیب، این تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی نشان می‌دهد که سطح تحصیلات این مسلمانان نیز به‌طور کاملاً معنی داری تابعی از کشورهای زادگاهی آن‌هاست. این الگو به‌طور مشخص در بین دو گروه به-مراتب عمده‌تر و برجسته‌تر است: گروه اول، مسلمانان بنگلادشی تبار و هندی‌الاصل که نیمی از آن‌ها دارای تحصیلات عالی دانشگاهی هستند. گروه دوم، مسلمانان افغانی و سومالی تبار که تنها ۵ درصد آنان از تحصیلات عالی دانشگاهی برخوردارند. به-عبارت دقیق‌تر، میزان تفاوت بین این دو گروه اصلی از مسلمانان از نظر سطح تحصیلات عالی حدود ۱۰ برابر است. مطابق بررسی ادبیات تحقیق، میزان آشنایی و تسلط مهاجران از جمله مهاجران مسلمان به زبان انگلیسی^۱ نیز یکی از مهم‌ترین متغیرهایی است که به‌عنوان سرمایه انسانی نقش تعیین‌کننده‌ای در موفقیت‌های اقتصادی، اجتماعی آنان ایفا می‌کند (اونس^۲ ۱۹۸۴، هوک و بالیستر ۲۰۰۲، رید^۳ ۲۰۰۴، فروتن ۲۰۱۳). برای همین، این متغیر نیز در تجزیه و تحلیل‌های تحقیق گنجانده شده است. مطابق داده‌های تحقیق در جدول شماره ۴، به‌طور کلی قریب نیمی از مسلمانان استرالیا به زبان انگلیسی در سطح عالی آشنایی دارند، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی نشان می‌دهد که این صرفاً الگویی کلی است؛ زیرا وضعیت مسلمانان در خصوص این متغیر تعیین‌کننده نیز به‌طور کاملاً معنی‌داری متأثر از کشورهای زادگاهی آنان است. مثلاً، نمونه کاملاً برجسته این تفاوت را می‌توانیم در بین دو گروه از مسلمانان مشاهده کنیم؛ میزان آشنایی و تسلط مسلمانان فیجی تبار به زبان انگلیسی بسیار بالاست؛ به‌طوری‌که بیش از ۸۵ درصد آنان در سطح عالی به زبان انگلیسی آشنایی و تسلط دارند، درحالی‌که این نسبت در بین مهاجران مسلمان از کشورهای مرکز و شمال شرق آسیا (عمدتاً از کشورهای افغانستان، ایران و عراق) و مسلمانان ترک تبار بسیار اندک (در حدود ۳۵ درصد) است. به‌عبارت دقیق‌تر، میزان تفاوت بین این دو گروه اصلی از مسلمانان از نظر میزان آشنایی و تسلط به زبان انگلیسی بیش از ۲ برابر است^۴.

1. English Language Proficiency
2. Evans 1984
3. Read 2004

۴. گفتنی است که در سرشماری عمومی جمعیت کشور نیوزیلند، داده‌های مربوط به میزان آشنایی به زبان انگلیسی، گردآوری نمی‌شود.

تجزیه و تحلیل بر حسب مدت اقامت در مقصد مهاجرت

همچنین، مطالعات پیشین به خوبی نشان داده‌اند که وضعیت و موفقیت مهاجران، از جمله مهاجران مسلمان، در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و آموزشی به طور تنگاتنگی با طول مدت اقامت آنان در کشور مقصد مهاجرت گره خورده است؛ به طوری که افزایش طول مدت اقامت معمولاً باعث می‌شود تا احتمال بهبود وضعیت و موفقیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و آموزشی آنان نیز افزایش یابد (رابرتسون^۱ ۱۹۸۹، آکلند^۲ ۱۹۹۲، آدسرا و چیسویک ۲۰۰۷، فروتن ۲۰۱۱). بر همین اساس، این متغیر را نیز در تجزیه و تحلیل‌های تحقیق مدنظر قرار داده‌ایم. نتایج تحقیق در خصوص این متغیر مندرج در جدول شماره ۴، نشان‌دهنده نسبت مسلمانانی است که بیش از ۱۰ سال از طول مدت اقامت آن‌ها در کشور مقصد مهاجرت می‌گذرد. داده‌های این جدول نشان می‌دهد که به طور کلی، حدود نیمی از مسلمانان استرالیا، بیش از ۱۰ سال از طول مدت اقامت آن‌ها در این کشور می‌گذرد، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی نشان می‌دهد که این الگوی کلی بر همه مسلمانان بر حسب خاستگاه و زادگاه آنان صدق نمی‌کند. مثلاً، اکثریت عمده (حدود ۸۰ درصد) مسلمانان لبنانی‌الاصل و مسلمانان ترک‌تبار بیش از ۱۰ سال در استرالیا مقیم هستند، در حالی که تنها حدود یک‌پنجم مهاجران مسلمان از جنوب آسیا (عمدتاً از کشورهای پاکستان، بنگلادش و هندوستان) و مهاجران مسلمان از کشورهای مرکز و شمال شرق آسیا (عمدتاً از کشورهای افغانستان، ایران و عراق) به مدت بیش از ۱۰ سال در کشور استرالیا اقامت دارند. به عبارت دقیق‌تر، تفاوت بین این دو گروه مسلمانان از نقطه نظر طول مدت اقامت آن‌ها در کشور مقصد مهاجرت، بیش از ۳ برابر است. همچنین، داده‌های تحقیق در جدول شماره ۴، در خصوص مسلمانان نیوزیلند نیز نشان می‌دهد که نزدیک به یک چهارم آن‌ها بیش از ۱۰ سال در این کشور سکونت دارند، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی نشان‌دهنده تفاوت‌های بسیار معنی‌داری بین آنان بر حسب کشور خاستگاه و زادگاه آنان هست. مثلاً، نسبت مسلمانان فیجی‌الاصل که بیش از ۱۰ سال در نیوزیلند ساکن هستند (حدود ۳۵ درصد) بیش از ۲ برابر نسبت مشابه آن برای مسلمانان پاکستانی‌الاصل و مالزیایی تبار (حدود ۱۵ درصد) می‌باشد.

1. Wooden and Robertson (1989)
2. (1992)

تجزیه و تحلیل بر حسب وضعیت شغلی

همچنین، شاخص‌های اقتصادی مرتبط با میزان‌های اشتغال و بیکاری و نوع مشاغل را نیز در تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق مورد توجه قرار داده‌ایم؛ زیرا مطالعات پیشین به‌وضوح نشان داده‌اند که وضعیت شغلی افراد نه تنها یکی از تعیین‌کننده‌ترین عناصر وضعیت معیشت و سبک زندگی^۱ هر شخص است (کولینس ۱۹۸۸)^۲، بلکه به‌عنوان شاخصی کلیدی برای سنجش میزان موفقیت مهاجران، از جمله مهاجران مسلمان، در زمینه تثبیت و فرهنگ‌پذیری آنان در جامعه جدید نیز به‌شمار می‌آید (بووما^۳ ۱۹۹۴، وندن هوول و وودن^۴ ۱۹۹۶، فروتن ۲۰۱۳). بر همین اساس، نتایج این بخش از تحقیق در خصوص وضعیت شغلی در جدول شماره ۴ نشان داده شده است. مطابق داده‌های این جدول، اگر جمعیت مسلمانان استرالیا را به‌عنوان گروهی واحد و به‌عنوان یک کل در نظر بگیریم، در آن صورت نزدیک به یک‌سوم آنان شاغل هستند، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی به‌تفکیک خاستگاه اصلی این مسلمانان نشان می‌دهد که الگوهای متعددی در خصوص وضعیت اشتغال آنان وجود دارد. مثلاً، میزان اشتغال در میان مهاجران مسلمان از کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، به‌ویژه مسلمانان لبنانی‌الاصل بسیار پایین است؛ به‌طوری‌که کمتر از یک-پنجم آنان شاغل هستند. میزان اشتغال مهاجران مسلمان از کشورهای مرکز و شمال شرق آسیا (عمدتاً از کشورهای افغانستان، ایران و عراق) نیز پایین است (حدود ۲۵ درصد). برعکس، سطح اشتغال در میان برخی دیگر از گروه‌های مسلمانان بالنسبه بالاست. به‌ویژه، مسلمانان فیجی‌الاصل از سطح بالنسبه بالاتری از اشتغال برخوردارند؛ به‌طوری‌که بیش از نیمی از آنان شاغل هستند. همچنین، داده‌های تحقیق در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که به‌طور کلی نزدیک به یک‌سوم مسلمانان استرالیا در مشاغل عالی و مدیریتی شاغل هستند. باین‌همه، پرسش این است که آیا این الگو بر همه آن‌ها صدق می‌کند؟ تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی تحقیق در پاسخ به این پرسش اساسی این است که این وضعیت اقتصادی و شغلی نیز تابعی از خاستگاه مسلمانان است. برای مثال، دو گروه از مسلمانان از سطح بالنسبه بالاتری از مشاغل عالی و مدیریتی برخوردارند بدین معنا که حدود

1. Life style
2. Collins (1988)
3. Bouma (1994)
4. VandenHeuvel and Wooden (1996)

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های یاسی جهان اسلام

دوینجم آنان در سطوح عالی و مدیریتی شاغل هستند (حدود ۴۰ درصد): یکی، مهاجران مسلمان از کشورهای مرکز و شمال شرق آسیا (عمدتاً از کشورهای افغانستان، ایران و عراق) و دیگری، مهاجران مسلمان از کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا (عمدتاً از کشورهای لبنان، سومالی، مصر، سوریه، کویت، اریتره و اتیوپی). برعکس، این نسبت در میان مهاجران مسلمان از اروپای شرقی (عمدتاً از بوسنی هرزه گوین، یوگسلاوی سابق و آلبانی) بسیار پایین است؛ به طوری که نسبت اشتغال آنان در مشاغل عالی و مدیریتی کمتر از نصف نسبت مشابه در دو گروه مذکور مسلمانان است (حدود ۱۷ درصد). همچنین، داده‌های این تحقیق نشان‌دهنده این واقعیت است که الگوهای کمابیش مشابهی در جمعیت مسلمانان نیوزیلند وجود دارد. بدین معنا که به طور کلی، میزان بیکاری در جمعیت آنان حدود ۱۲ درصد است، اما دویاره همان پرسش کلیدی فوق مطرح می‌شود که آیا این الگوی کلی بر تمام این مسلمانان صدق می‌کند؟ پاسخ به این پرسش نیز در داده‌های تحقیق در جدول شماره ۴، کاملاً روشن است. بدین معنا که این الگوی کلی اشتغال و بیکاری لزوماً بر تمام این مسلمانان حاکم نیست؛ زیرا از طرفی، برخی گروه‌های مسلمانان از سطح اشتغال بالنسبه بالایی برخوردارند و در نتیجه، کمتر از یک‌دهم آنان بیکار و غیرشاغل هستند (شامل مسلمانان هندی‌الاصل، مسلمانان فیجی تبار، مسلمانان اندونزیایی تبار). برعکس، برخی دیگر از گروه‌های مسلمانان از سطوح بسیار پایین اشتغال برخوردار هستند. برای مثال، نزدیک به یک‌سوم مسلمانان سومالی تبار و بیش از یک‌پنجم مسلمانان افغانی‌الاصل، بیکار و غیرشاغل هستند. ضمن آنکه، داده‌های تحقیق در جدول شماره ۴ مبین این واقعیت نیز است که به طور کلی یک‌سوم مسلمانان نیوزیلند در مشاغل عالی و مدیریتی شاغل هستند، اما تجزیه و تحلیل‌های تفصیلی مبتنی بر خاستگاه و زادگاه این مسلمانان نشان می‌دهد که الگوهای شغلی متعددی بین آن‌ها به چشم می‌خورد. از طرفی، برخی گروه‌های مسلمانان از سهم بسیار ناچیزی از مشاغل عالی و مدیریتی بهره‌مند هستند. این الگو، بیش از دیگران بر مهاجران سومالی تبار صدق می‌کند؛ زیرا فقط یک‌دهم آنان در سطوح عالی و مدیریتی شاغل هستند. از طرف دیگر، این نسبت در برخی دیگر از گروه‌های مسلمانان به مراتب بیشتر و بالاتر است. مثلاً، نیمی از مهاجران مسلمان عراقی‌الاصل و ۴۰ درصد مهاجران مسلمان بنگلادشی‌الاصل در سطوح عالی و مدیریتی شاغل هستند. افزون‌براین، تجزیه و تحلیل‌های پیشرفته این تحقیق مبتنی بر روش رگرسیونی لجستیک

در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است. این مدل‌های تحلیلی، تفاوت سطح اشتغال بین مسلمانان و غیرمسلمانان در استرالیا را برحسب کشورهای زادگاهی آنان نشان می‌دهد. به عبارت دقیق‌تر، تفاوت بین مسلمانان و غیرمسلمانان در هر یک از این منطقه‌های زادگاهی، به‌طور جداگانه (یعنی چند مدل تحلیلی) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. متذکر می‌شود که در این تجزیه و تحلیل‌ها، دیگر عوامل و متغیرهای یادشده (مانند ساخت سنی، سطح تحصیلات، ویژگی‌های مهاجرتی و قومیتی، ویژگی‌های مربوط به شکل‌بندی خانواده شامل وضعیت تأهل، داشتن یا نداشتن فرزند خردسال در منزل، سن خردسال‌ترین فرزند در خانه و میزان درآمد خانوار) به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر در مدل‌های تحلیلی تحقیق کنترل شده‌اند و بر همین اساس، نتایج این تحقیق ارائه و بحث می‌شوند. مطابق نتایج این تحقیق، یک نکته کلیدی و الگوی شایان توجه به‌طور برجسته‌تری نمایان است و آن اینکه، تأثیر و نفوذ دین و مذهب (یعنی تفاوت بین مسلمانان و غیرمسلمانان) بر سطح اشتغال به‌طور معناداری تابعی از مناطق و نواحی گوناگون است؛ از سویی تأثیر و نفوذ مذهب در برخی از این مناطق بسیار عمده است. این موضوع عمدتاً شامل منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا می‌شود و نشان می‌دهد که سطح اشتغال مسلمانان متعلق به این منطقه، بطور عمده‌ای پایین‌تر از سطح اشتغال غیرمسلمانی است که متعلق به همین منطقه هستند. از سوی دیگر، تأثیر و نفوذ مذهب در تعداد دیگری از مناطق و نواحی اصلی (مانند آفریقای نیمه‌صحرائی و اروپای شرقی) بسیار ناچیز است و حکایت از آن دارد که تفاوت بسیار اندکی بین مسلمانان و غیرمسلمانان از نقطه‌نظر سطح اشتغال وجود دارد. به عبارت دیگر، این نتایج به‌روشنی نشان می‌دهند که الگوی اشتغال واحدی در بین مسلمانان وجود ندارد، بلکه به‌طور معنی‌داری الگوهای متفاوت و متعددی وجود دارند؛ زیرا در برخی از مناطق و نواحی اصلی، سطح اشتغال مسلمانان بالاست؛ به‌گونه‌ای که اختلاف چندانی با غیرمسلمانان ندارند و حال آنکه این اختلاف در برخی دیگر از مناطق بیشتر است؛ زیرا وضعیت اشتغال مسلمانان این مناطق در سطح بالنسبه پایین‌تری است. به عبارت ساده‌تر، این بخش از نتایج تجزیه و تحلیل‌های پیشرفته و رگرسیون نیز در تأیید همان تجزیه و تحلیل‌های قبلی مبتنی بر داده‌های جدول شماره ۴ است. بنابراین، هر دو بخش از این تجزیه و تحلیل‌های تحقیق، بیان‌کننده یک نکته اصلی مشترک هستند و آن اینکه، جمعیت مسلمانان دارای الگوهای متفاوتی از نقطه‌نظر وضعیت

شغلی هستند و این الگوهای شغلی متعدد و متفاوت آن‌ها، به‌طور معنی‌داری بستگی به کشور خاستگاهی آنان دارد؛ یعنی جایی که به دنیا آمده‌اند و بخشی از سال‌های آغازین زندگی خود را در آنجا گذرانده‌اند و می‌دانیم که مخصوصاً سال‌های اولیه زندگی و محیط‌های فرهنگی، اجتماعی متفاوت، نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری شخصیت و هویت و جامعه‌پذیری افراد ایفا می‌کنند که آثار و تبعات آن بعدها در رفتارهای اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی آنان متظاهر می‌شود.

جدول شماره ۴- توزیع نسبی ویژگی‌های جمعیتی و اقتصادی، اجتماعی مسلمانان در اقیانوسیه (%)

مشاغل عالی و مدیریتی	میزان اشتغال	زبان انگلیسی عالی	اقامت طولانی	تحصیلات عالی	مسلمانان استرالیا بر حسب کشور/منطقه زادگاهی
۳۰/۱	۳۰/۷	۴۵/۸	۵۱/۰	۱۹/۶	کل مسلمانان
۳۷/۶	۲۵/۴	۳۶/۵	۲۶/۰	۲۹/۶	آسیای مرکزی و شمال شرقی
۳۸/۰	۴۵/۷	۸۳/۵	۶۳/۲	۲۸/۵	ممالک توسعه یافته‌تر
۱۷/۲	۳۵/۰	۳۶/۸	۳۱/۹	۱۵/۳	اروپای شرقی
۳۵/۷	۱۴/۰	۳۹/۷	۷۹/۸	۷/۲	لبنان
۴۱/۳	۱۸/۷	۴۱/۴	۳۴/۶	۲۴/۵	خاورمیانه و شمال آفریقا
۳۴/۶	۳۵/۵	۵۵/۸	۲۸/۰	۴۶/۵	جنوب آسیا
۲۷/۶	۳۴/۸	۵۲/۴	۳۶/۴	۳۳/۸	آسیای جنوب شرقی
۳۲/۶	۵۲/۱	۸۵/۸	۵۴/۴	۲۳/۸	فیجی
۲۸/۷	۳۱/۳	۳۶/۶	۷۸/۶	۱۰/۵	ترکیه
مشاغل عالی و مدیریتی	میزان اشتغال	زبان انگلیسی عالی	اقامت طولانی	تحصیلات عالی	مسلمانان استرالیا بر حسب کشور/منطقه زادگاهی
۳۲/۶	۱۱/۹	۲۵/۱	۲۳/۸	۲۱/۶	کل مسلمانان
۲۶/۹	۸/۰	۳۰/۲	۳۵/۲	۱۰/۶	فیجی
۴۹/۸	۱۶/۱	۲۹/۹	۲۶/۰	۳۶/۵	عراق

افغانستان	۶/۲	۲۴/۷	۲۰/۲	۲۱/۸	۱۶/۴
سومالی	۴/۲	۱۶/۴	۱۹/۹	۳۰/۳	۱۰/۶
پاکستان	۴۳/۱	۱۵/۲	۲۰/۳	۱۰/۵	۳۴/۷
هندوستان	۵۰/۰	۱۷/۸	۳۰/۱	۶/۷	۳۷/۱
ایران	۲۰/۸	۲۴/۷	۲۹/۹	۱۴/۹	۳۵/۴
بنگلادش	۵۰/۰	۲۳/۵	۳۰/۱	۱۲/۶	۴۰/۲
مالزی	۲۵/۱	۱۵/۳	۲۰/۲	۱۳/۷	۲۷/۶
اندونزی	۲۳/۴	۲۲/۶	۲۹/۸	۹/۸	۲۰/۵

منبع: نگاه کنید به توضیحات در بخش «مبانی روش‌شناسی تحقیق»

توضیحات: درخصوص مسلمانان استرالیا، عمدتاً کشورهای خاستگاهی آنان به تفکیک گروه‌های اصلی در این تحقیق عبارت‌اند از: مهاجران مسلمان از منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا (عمدتاً از کشورهای لبنان، سومالی، مصر، سوریه، کویت، اریتره و اتیوپی)، مهاجران مسلمان از آسیای مرکزی و شمال شرقی آسیا (عمدتاً شامل کشورهای افغانستان، ایران و عراق)، مهاجران مسلمان از جنوب آسیا و آسیای جنوب شرقی (عمدتاً از کشورهای اندونزی، پاکستان، بنگلادش، مالزی، سنگاپور و هندوستان)، مهاجران مسلمان از اروپای شرقی (عمدتاً شامل کشورهای بوسنی و هرزگوین، یوگسلاوی و آلبانی)، مهاجران مسلمان از ممالک پیشرفته‌تر (شامل نیوزیلند، انگلستان و آمریکای شمالی).

نمودار شماره ۱ - نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون لجستیک به تفکیک مناطق اصلی زادگاهی

منبع: نگاه کنید به توضیحات در بخش «مبانی روش‌شناسی تحقیق»

توضیحات: (۱) این نمودار، نتایج تجزیه و تحلیل رگرسیون لجستیک این تحقیق را در خصوص تأثیر مذهب (تفاوت بین مسلمانان و غیرمسلمانان) بر وضعیت اشتغال نشان می‌دهد. در خصوص «وضعیت اشتغال» (که دربردارنده مقوله‌های

«شاغل» و «غیر شاغل» است)، نتایج مربوط نشان می‌دهند که غیرمسلمانان نسبت به مسلمانان چقدر شانس یا احتمال «شاغل» بودن دارند. (۲) در دو مورد اول در قسمت بالای نمودار، احتمال اشتغال را به تفکیک برای «جمعیت کل مهاجران» و «کل مهاجران و بومیان» (در هر مورد، غیرمسلمانان نسبت به مسلمانان) نشان می‌دهد. (۳) در سایر موارد، این نتایج در این نمودار به تفکیک مناطق اصلی زادگاهی (یعنی تفاوت بین مسلمانان و غیرمسلمانان در هر یک از این مناطق) نشان داده شده‌اند. برای مثال، برای منطقه «خاورمیانه و شمال آفریقا»، شانس یا احتمال شاغل بودن غیرمسلمانی که زادگاه و محل تولد آن‌ها این منطقه است تقریباً ۲,۵ برابر مسلمانانی است که متعلق به همین منطقه هستند. (۴) تقسیم‌بندی مناطق اصلی در این نمودار مبتنی بر چگونگی توزیع جمعیت مسلمانان در جریان مطالعات اولیه انجام گرفته است.

(۵) فهرست عمده‌ترین کشورها به تفکیک هر یک از این مناطق اصلی در ذیل جدول شماره ۴ ارائه شده است.

تنوع نگرشی در جوامع اسلامی

تاکنون به بحث و بررسی چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان که در جوامع غیراسلامی در اروپا و آمریکا و اقیانوسیه ساکن هستند، پرداخته‌ایم. اینک این پرسش را نیز می‌توانیم مطرح کنیم که آیا چنین چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی، بر مسلمانان در جوامع اسلامی نیز صدق می‌کند؟ در این بخش، این پرسش اساسی را مورد توجه و بررسی قرار می‌دهیم. مباحث این بخش مبتنی بر گزیده‌ای از مهم‌ترین نتایج و یافته‌های پژوهشی پروژه‌ای بین‌المللی از سوی مؤسسه تحقیقاتی پیو (۲۰۱۳) تحت عنوان «جهان اسلام: دین، سیاست، جامعه»^۱ است. این پروژه تحقیقاتی در تعدادی از کشورهای اسلامی در سطح جهان انجام شده است و نگرش مسلمانان در این کشورهای اسلامی را درباره طیف متنوعی از موضوعات مرتبط با دین و سیاست و جامعه مورد سنجش قرار می‌دهد. در اینجا، ما چهار موضوع اساسی در این تحقیق را برگزیده‌ایم که عبارت‌اند از: جنسیت و پوشش زنان، جمعیت و کنترل موالید، طلاق و چندهمسری. این یافته‌های تحقیق در جدول شماره ۵ نشان داده شده است که مبین نحوه نگرش مسلمانان در کشورهای اسلامی درباره این موضوعات اساسی است. یادآور می‌شود که در اینجا هدف ما این نیست که نشان دهیم مسلمانان درباره این موضوعات چه نگرشی دارند، بلکه هدف اصلی ما این است که به کمک این یافته‌های تحقیق، پرسش کلیدی یادشده درخصوص چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان در کشورهای اسلامی را مورد بررسی و سنجش قرار دهیم. اولین موضوع در این

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراست العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بای جهان اسلام

1. Pew Research Center (2013): The Muslim World: Religion, Politics and Society

جدول مربوط به نگرش مسلمانان کشورهای اسلامی در خصوص پوشش زنان است. مطابق داده‌های این جدول، بیش از نیمی از مسلمانان در کشورهای عراق، مصر، اردن و مالی مخالف این ایده هستند که نوع پوشش زنان باید به تصمیم و انتخاب خودشان باشد درحالی‌که این نسبت در میان مسلمانان کشورهای تونس، ترکیه و آلبانی در حدود یک‌دهم است. به عبارت دقیق‌تر، تفاوت بین این دو گروه از مسلمانان در کشورهای اسلامی از نقطه نظر نحوه نگرش به پوشش زنان بیش از ۵ برابر است. دومین موضوع اصلی در این جدول مربوط به نگرش مسلمانان کشورهای اسلامی در خصوص جمعیت و کنترل موالید است. مطابق داده‌های این جدول، از سویی، نسبت عمده‌ای از مسلمانان در برخی از کشورهای اسلامی با برنامه‌های کنترل جمعیت مخالف هستند. برای مثال، نزدیک به نیمی از مسلمانان در کشورهای پاکستان و تونس و حدود یک‌سوم مسلمانان در کشورهای بنگلادش و ترکیه، با برنامه‌های کنترل موالید مخالف هستند. از سوی دیگر، این نسبت در برخی دیگر از کشورهای اسلامی بسیار اندک است. مثلاً، فقط حدود یک‌دهم مسلمانان در کشورهای اردن، تاجیکستان و مالزی دارای نگرش منفی و مخالف نسبت به برنامه‌های کنترل موالید هستند.

همچنین، داده‌های تحقیق در جدول شماره ۵، نحوه نگرش مسلمانان کشورهای اسلامی به موضوع طلاق را نیز نشان می‌دهد. مطابق داده‌های این جدول، مسلمانان در کشورهای اسلامی مختلف، دارای نگرش‌های بسیار متفاوتی نسبت به موضوع طلاق هستند. برای مثال، نسبت مسلمانان در کشورهای اسلامی پاکستان و اتیوپی که دارای نگرش منفی و مخالف با طلاق هستند (یعنی حدود ۷۰ درصد) بیش از ۱۰ برابر نسبت مسلمانان در کشورهای اسلامی مصر، لبنان و اردن که مخالف طلاق هستند (یعنی حدود ۷ درصد)، است. آخرین موضوع مورد توجه در داده‌های تحقیق مندرج در جدول شماره ۵، مربوط به موضوع چندهمسری (یا به عبارت دقیق‌تر، چندزنی)^۱ است. مطابق داده‌های این جدول، نحوه نگرش مسلمانان در خصوص این موضوع نیز به‌طور معنی‌داری تابعی از نوع کشورهای اسلامی است. بدین معنا که مهم‌ترین نکته‌ای که از داده‌های این جدول می‌توان استنباط کرد، این است که نگرش مثبت و موافق با چندهمسری (چندزنی) اغلب در میان کشورهای اسلامی عرب‌زبان رواج دارد؛ به‌طوری‌که حتی کمتر از یک‌دهم مسلمانان در کشورهای اسلامی اردن و مصر و کمتر

از یک پنجم مسلمانان در کشور اسلامی عراق مخالف با چندهمسری هستند و اکثریت عمده باقی مانده، با آن موافق هستند. برعکس، در بسیاری از دیگر کشورهای اسلامی، پدیده چندهمسری چندان پذیرفتنی نیست. مثلاً، نزدیک به ۸۰ درصد مسلمانان در ترکیه و قریب دوسوم مسلمانان در کشورهای اندونزی، بنگلادش و تونس دارای نگرش منفی و مخالف با چندهمسری هستند. همچنان که پیش تر نیز اشاره شد، قصد ما در اینجا این نبود که مشخص کنیم که مسلمانان چه نگرشی نسبت به هریک از این موضوعات اصلی دارند، بلکه درصدد این بودیم تا از طریق این داده‌های تحقیق، پرسش کلیدی فوق درباره چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان در کشورهای اسلامی را مورد بررسی و سنجش قرار دهیم. بنابراین، بر پایه این تجزیه و تحلیل‌ها، از داده‌های تحقیق در جدول شماره ۵، می‌توان این نکته اساسی را استنباط کرد که چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان در کشورهای اسلامی نیز مشاهده می‌شود؛ بدین معنا که در نظر گرفتن تمام مسلمانان کشورهای اسلامی ذیل مقوله و گروهی یکسان و واحد و مشابه تحت عنوان جمعیت مسلمانان، می‌تواند سبب شود که مطالعات و تحقیقات مربوط نتوانند شناخت دقیق و جامع درباره آنان ارائه کنند. به عبارت دقیق‌تر، اگر در خصوص هر یک از موضوعات چهارگانه جدول شماره ۵ تمام مسلمانان کشورهای اسلامی را ذیل مقوله و گروهی یکسان و واحد و مشابه تحت عنوان جمعیت مسلمانان در نظر می‌گیریم و سپس نتایج آن را به همه آنها تعمیم می‌دادیم، در آن صورت تصویری ناکافی و شناخت غیردقیق از نحوه نگرش آنان نسبت به هریک از این موضوعات چهارگانه ارائه می‌داد درحالی که نتایج تحقیق در این جدول به وضوح این واقعیت را نشان داده است که نحوه نگرش مسلمانان به طور معنی‌داری بستگی به این دارد که آن‌ها متعلق به کدام یک از کشورهای اسلامی هستند. بنابراین، ضرورت دارد که مطالعات و تحقیقات معطوف به جمعیت مسلمانان کشورهای اسلامی نیز به تفکیک کشور باشد تا بتوان شناخت واقعی، دقیق و جامعی درباره مسلمانان در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، جمعیت‌شناختی و ... ارائه کرد.

جدول شماره ۵- نگرش مسلمانان در کشورهای اسلامی منتخب درباره کنترل موالید، پوشش زنان، طلاق

و چندهمسری (%)

کشور	نسبت مسلمانان	نگرش مخالف نسبت به کنترل موالید	نگرش نسبت به پوشش زنان *	نگرش مخالف نسبت به طلاق	نگرش مخالف نسبت به چندهمسری
آلبانی	۷۰	۲۵	۱۴	۲۶	۷۳
اردن	۹۷	۱۱	۵۵	۵	۶
اندونزی	۸۷	۲۶	۲۱	۴۲	۵۸
بنگلادش	۸۸	۳۲	۴۴	۳۰	۵۷
پاکستان	۹۵	۴۷	۳۰	۷۱	۴۲
تاجیکستان	۷۷	۱۴	۴۳	۴۴	۴۷
ترکیه	۹۹/۸	۳۱	۱۰	۱۴	۷۸
تونس	۹۹/۵	۴۰	۱۱	۳۲	۶۷
عراق	۹۶	۱۷	۵۵	۲۶	۱۸
لبنان	۵۵	۲۰	۳۹	۸	۲۴
مالزی	۶۳	۱۴	۲۳	۱۶	۱۰
مالی	۹۲	-	۵۸	۷۱	۱۱
مصر	۹۰	۲۳	۵۴	۶	۸
نیجریه	۴۸	-	-	۴۱	۲۳

Source: Pew Research Center (2013): The Muslim World: Religion, Politics and Society

توضیحات: در بخش مربوط به «پوشش زنان»، داده‌های این جدول نشان‌دهنده نسبت یا درصد آن دسته از مسلمانان در این کشورهای اسلامی است که مخالف با این ایده هستند که نوع پوشش زنان باید به تصمیم و انتخاب خودشان باشد.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی

پژوهش‌های بنیادین جهان اسلام

بحث و نتیجه گیری

در این تحقیق کوشیده‌ایم تا چالش‌های روش شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان در جهان معاصر را مورد توجه و مطالعه قرار دهیم. با بررسی تفصیلی پیشینه و ادبیات تحقیق در این مقاله به روشنی نشان داده‌ایم که در سطح جهان، به‌ویژه طی سال‌های اخیر حجم وسیع و فزاینده‌ای از تحقیقات و مطالعات روی جمعیت مسلمانان صورت گرفته است. بر همین اساس، در تحقیق حاضر ما نیز سعی کرده‌ایم تا در حد امکان و توان خود و با تکیه و تأکید بر ابعاد روش شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان، زمینه‌های تجربی و شواهد پژوهشی مناسبی را برای فهم و شناخت دقیق‌تر ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان فراهم آوریم. برای دستیابی به این اهداف اصلی تحقیق، مباحث این مقاله را حول سه محور عمده تنظیم و ارائه کرده‌ایم. در بخش اول، برای شناخت دقیق‌تر موقعیت مسلمانان، به تجزیه و تحلیل جمعیت جهان بر پایه ادیان و گروه‌های دینی عمده پرداخته‌ایم. مباحث این بخش نشان داده است که ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مسلمانان مانند فرزندآوری زیاد و جوانی جمعیت سبب شده است که آنان دارای بالاترین رشد جمعیت جهان باشند؛ به طوری که طی تقریباً سه دهه آینده، تعداد جمعیت مسلمانان تقریباً برابر با پرجمعیت‌ترین گروه دینی جهان یعنی مسیحیان خواهد شد. در بخش دوم، به بررسی جمعیت مسلمانان که به‌عنوان مهاجر در جوامع غیراسلامی در اروپا، آمریکا و کانادا مقیم و ساکن هستند، پرداخته‌ایم. در همین بخش، برای بررسی دقیق‌تر چالش‌های روش‌شناختی هویت دینی مسلمانان، به‌طور مشخص وضعیت مسلمانان در دو کشور عمده قاره اقیانوسیه یعنی مسلمانان استرالیا و نیوزیلند را کانون اصلی توجه و نتایج تحقیق این دو مطالعه موردی را مورد بحث قرار داده‌ایم. در بخش سوم نیز پرسش کلیدی این تحقیق معطوف به چالش‌های روش‌شناختی مرتبط با هویت دینی مسلمانان را در کشورهای اسلامی مورد توجه و ارزیابی قرار داده‌ایم.

برای جمع‌بندی نتایج تحقیق و مباحث ارائه‌شده در این مقاله می‌توانیم از این شیوه استدلال استفاده کنیم که تحقیقات و تئوری‌های جدید در خصوص تبیین نقش دین و مذهب بر الگوهای فرزندآوری بر این نکته اساسی تکیه و تأکید می‌کنند که در دوران معاصر، مخصوصاً هرچه جوامع بیشتر مدرن می‌شوند، تفاوت «بین» ادیان و گروه‌های دینی از نقطه‌نظر سطح موالید رفته‌رفته کم‌اهمیت‌تر می‌شود و در عوض آنچه بیشتر حائز اهمیت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

جمعية دراسات العالم الإسلامي

فصلنامه علمی - پژوهشی

پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۹۰

سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۰

می‌شود، همان تفاوت در «درون» ادیان و گروه‌های دینی است (وستوف و جونز ۱۹۷۹، کافمن و اسکایربک ۲۰۱۲). به عبارت دقیق‌تر، در نظر گرفتن هر یک از ادیان و گروه‌های دینی، ذیل مقوله‌ای کلی و واحد (مانند «مسلمانان»، «مسیحیان» و غیره) و سپس تعمیم و مقایسه آن‌ها با یکدیگر می‌تواند فهم ناقص و شناخت نادرستی از نقش دین و مذهب بر الگوهای فرزندآوری به دست دهد. در واقع، هدف اساسی ما نیز در این مقاله این بوده است که با تکیه بر طیف متنوعی از داده‌های تجربی و شواهد پژوهشی، نشان دهیم که این استراتژی روش شناختی برای تحلیل و تبیین مناسبات بین دین و سایر الگوهای جمعیت‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی نیز دلالت دارد. برای مثال، اگر مناسبات بین دین و نقش‌های جنسیتی را مورد توجه قرار دهیم، در آن صورت می‌توان گفت که این تفاوت‌ها نه «بین» ادیان (مثلاً بین مسلمانان، مسیحیان، یهودیان و غیره)، بلکه در «درون» هر یک از این ادیان، گروه‌هایی وجود دارند که به رغم اینکه به ادیان متفاوت تعلق دارند، اما نگرش و کنش آن‌ها در خصوص موضوعات مورد مطالعه ما (مثلاً موضوع نقش‌های جنسیتی و غیره) کمابیش یکسان و مشابه است. برای مثال، در «درون» مسیحیان فرقه‌ای مذهبی موسوم به «کیوورفول» است که در واقع یک گروه خاص مسیحیان پروتستان مذهب شمرده می‌شوند. از دیدگاه آنان، زنان موظف به اطاعت کامل از شوهران خویش هستند و حق استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری را ندارند؛ زیرا این فرقه وظیفه اصلی زنان را تنها به دنیا آوردن فرزندان زیاد و نقش مادری و حضور کامل در داخل خانه می‌داند (به نقل از: دافی تافت ۲۰۱۲)؛ همان‌طور که در «درون» یهودیان نیز گروه و فرقه خاصی به نام «یهودیان هاریدی» وجود دارد که دارای نگرش قوی و تفکر خاص درباره تفکیک جنسیتی، به‌ویژه در عرصه‌های عمومی هستند؛ به طوری که معتقدند حتی تصاویر و عکس زنان و دختران نباید در جراید و نشریات عمومی چاپ و منتشر شود. میلر (۲۰۱۵) به نمونه‌ای اشاره می‌کند که عکس رهبران سیاسی جهان شامل تعدادی از زنان از جمله صدر اعظم آلمان خانم آنجلا مرکل در یکی از نشریات این فرقه یهودیان هاریدی منتشر شده بود، اما پس از مدتی تصاویر این زنان برداشته شد. ضمن آنکه، در «درون» مسلمانان نیز گروه‌هایی وجود دارند که شدت محدودیت‌های آنان بر نقش‌های جنسیتی چنان زیاد است که در برخی موارد، به‌ویژه در جوامع خاورمیانه، چالش‌های جدی برای حضور زنان در عرصه‌های عمومی به وجود می‌آید؛ به طوری که حتی

فاقد حقوقی مانند حق راندگی یا حق رای هستند. این مثال‌ها نیز به‌روشنی تأییدکننده همان استراتژی روش‌شناختی یادشده است که به جای تمرکز بر تفاوت «بین» ادیان و گروه‌های دینی و تعمیم ایده‌ای کلی و واحد به تمام پیروان هر یک از ادیان از جمله مسلمانان، توجه ما بیشتر باید بر تفاوت در «درون» ادیان و گروه‌های دینی متمرکز باشد. در همین چارچوب، نتایج تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق که به‌طور خاص بر جمعیت مسلمانان متمرکز بود نیز به‌وضوح نشان داد که برای فهم دقیق و شناخت جامع و واقع‌بینانه، ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مسلمانان ضرورت دارد تا آنان را نه در قالب مقوله‌ای کلی و گروهی یکسان، بلکه از «درون» و به تفکیک جامعه‌های خاستگاهی آنان که منعکس‌کننده محیط‌های فرهنگی، اجتماعی گوناگون هستند، مورد توجه و مطالعه قرار دهیم. اگرچه تجزیه و تحلیل‌های این تحقیق نشان داده است که این استراتژی روش‌شناختی حتی برای مطالعه مسلمانان در جوامع اسلامی نیز کاربرد و ضرورت دارد، با این‌همه، کاربرد و ضرورت آن در دیگر جوامع که به‌عنوان محیط‌های چندفرهنگی نیز شمرده می‌شوند، به‌مراتب بیشتر و جدی‌تر است؛ زیرا در این قبیل جوامع مانند استرالیا و نیوزیلند و سایر محیط‌های چندفرهنگی در سطح جهان، نه‌تنها افراد متعلق به ادیان و فرهنگ‌های مختلف زندگی می‌کنند، بلکه جمعیت مسلمانان مقیم در این قبیل جوامع نیز متعلق به طیف بسیار متنوع و متفاوتی از محیط‌های فرهنگی، اجتماعی از سرتاسر جهان هستند. در مجموع، یافته‌های این تحقیق بر این استراتژی روش‌شناختی تکیه و تأکید می‌کند که ضرورت دارد تا جمعیت مسلمانان، چه در کشورهای اسلامی چه در کشورهای غیراسلامی، نه به‌عنوان گروهی واحد و ذیل مقوله‌ای کلی، بلکه به تفکیک خاستگاه‌های اصلی آن‌ها که منعکس‌کننده محیط‌های فرهنگی، اجتماعی گوناگون هستند، مورد مطالعه قرار گیرند تا بتوان شناخت واقعی، دقیق و جامع درباره مسلمانان در حوزه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و جمعیت‌شناختی ارائه کرد. مهم‌تر آنکه، در نظر گرفتن این استراتژی روش‌شناختی در خصوص جمعیت مسلمانان که همچنان سریع‌ترین و بالاترین روند رشد جمعیت جهان را خواهند داشت، از اهمیت و ضرورت به‌مراتب بیشتری برخوردار است.

کتابنامه

حبیبی، مهدی (۱۳۸۹). «دیدگاه جوانان و میان‌سالان در مورد حجاب برتر» مجله علوم رفتاری، صص ۷۷-۸۱.
حسن زاده، مهدی و علمی، قربان (۱۳۸۶). «منشأ دین از دیدگاه پیتر ال. برگر»، مقالات و بررسی‌ها، شماره ۸۳، صفحات ۸۶-۷۷.

حمیدی نفیسه و فرجی، مهدی (۱۳۸۷). «سبک زندگی و پوشش زنان در تهران»، تحقیقات فرهنگی ایران، صص ۶۵-۹۲.

زنجانی، حبیب الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).
صفاوردی، سوسن (۱۳۸۹). «بازنمایی حجاب زن مسلمان در رسانه‌های غربی (جنبه‌های حقوقی و سیاسی)»، مطالعات راهبردی زنان (کتاب زنان)، صص ۲۹۴.

فروتن، یعقوب (۱۳۹۲). «چالش‌های خانواده معاصر و نوگرایی با تأکید بر طلاق در فرایند گذار جمعیتی»، مسائل اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره دوم، (زیر چاپ).

فروتن، یعقوب (۱۳۹۲). «استراتژی جامعه‌پذیری دینی در ایران»، مطالعات ملی، سال چهارم، شماره ۱، صص ۷۳-۹۶.

فروتن، یعقوب (۱۳۹۱). «چالش‌های هویت دینی مسلمانان در جوامع غربی معاصر»، مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، دوره اول، شماره ۳، صص. ۲۱۷-۱۸۷.

فروتن، یعقوب (۱۳۹۱). «بررسی اجتماعی و جمعیت‌شناختی مناسبات هویت و مهاجرت»، مطالعات ملی، سال سیزدهم، شماره ۲، صص. ۷۳-۹۶.

فروتن، یعقوب (۱۳۸۷). «جامعه‌شناسی دین و جنسیت: بررسی تئوریک و تجربی با تأکید بر اشتغال زنان»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (مسائل اجتماعی ایران ۶)، سال شانزدهم، شماره ۶۳، صص. ۱۰۷-۱۳۱.

مهرمحمدی، محمود و صمدی، پروین (۱۳۸۲). «بازنگری در الگوی دینی جوانان ونوجوانان در دوره تحصیلی متوسطه»، نوآوری‌های آموزشی، سال دوم، شماره ۳، صص ۳۴-۹.

Adhikari, R, 'Muslims', IN: *The Australian People: An Encyclopedia of the Nation, Its People, and Their Origins*, edited by J. Jupp, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 599-601.

Adsera, A., and B. R. Chiswick, "Are there Gender and Country of Origin Differences in Immigrant Labor Market Outcomes across European Destinations?" *Journal of Population Economics* 2007, 20:495-526.

Alba, R. and Nee, V. *Remaking the American mainstream: assimilation and contemporary immigration*, Harvard University Press, Cambridge, MA and London, 2003.

Berry J W, 'Acculturation and Adaptation in a New Society', *International Migration*, Vol. xxx, Special Issue: Migration and Health in the 1990s, 1992, 69-101.

Bevelander, P. The employment status of immigrant women: the case of Sweden, *International Migration Review*, 2005, 39 (1): 173-202.

Borjas G J, 'Assimilation and Changes in Cohort Quality Revisited: What Happened to Immigrant Earning in 1980s?', *Journal of Labor Economics*, 1995, Vol. 13, No. 2, 201-245.

Bouma G D, *Mosques and Muslim Settlement in Australia*, Australian Government Publishing Service, Canberra, Australia, 1994.

Brown, M., Quantifying the Muslim population in Europe: conceptual and data issues, *International Journal of Social Research Methodology*, 2000, 3 (2): 87-101.

Buijs, F.J. and Rath, J. *Muslims in Europe. The state of research*, Amsterdam: University of Amsterdam, 2002.

Chiswick B R, 'The Effect of Americanization on the Earning of Foreign-born Men', *Journal of Political Economy*, 1978, Vol. 86, Issue 5, Pp. 897-921.

Chiswick B R et al. "Patterns of Immigrant Occupational Attainment in a Longitudinal Survey." *International Migration* 2003, 41(4):47-69.

Chiswick, B. R. & Miller, P. W. The effects of educational-occupational mismatch on immigrant earnings in Australia, with international comparisons, *International Migration Review* 2010, 44(4): 869-898.

Cigler M, *The Afghans in Australia*, Australian Educa Press Pty Ltd, Melbourne, 1986.

Cleland B, 'The History of Muslims in Australia', IN: *Muslim Communities in Australia*, edited by A Saeed and S Akbarzadeh, University of New South Wales Press, Australia, 2001.

Cob-Clark, D. A. 'Public policy and the labor market adjustment of new immigrants to Australia', *Journal of Population Economics* 2003, 16: 655-681.

Collins J, *Migrant Hands in a Distant Land: Australia's Post-War Immigration*, Pluto Press, Sydney and London, 1988.

Eggert, W. et al., Education, unemployment and migration, *Journal of Public Economics*, 2010, 94: 354-362.

فصلنامه علمی-پژوهشی
ژوئرنال علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۹۴

سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۰

- Evans M D R, 'Immigrant Women in Australia: Resources, Family, and Work', *International Migration Review*, 1984, 18 (4) 1063-1090.
- EUMC (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia), Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia, EUMC , 2006.
- Foner, N. and Alba, R. Immigrant religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or barrier to inclusion?, *International Migration Review*, 2008, 42 (2): 360-392.
- Foroutan, Y. *Family-Work Dilemma of Female Migrants: Patterns and Strategies, Migration and Development*, 2013, Vol. 2, Issue 2, pp. 1-19.
- Foroutan, Y., Multiculturalism and Challenges of Religion: The Place of Buddhism from a Comparative Perspective, IN: Teaching Dhamma in New Lands, Bangkok: The International Associations of Buddhist University, 2012, 334-348.
- Foroutan, Y. Multiculturalism and Women's Employment: Sociological Perspective", *New Zealand Sociology*, 2011, Vol. 26, no. 1: 122-142.
- Foroutan, Y. Ethnic and Religious Discrimination?: Multicultural Analysis of Muslim Minorities in the West, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2011, Vol. 31, no. 3: 327-338.
- Foroutan, Y., "Gender and Religion: The Status of Women in the Muslim World", IN: *The World's Religions: Continuities and Transformations*, edited by Peter Clarke and Peter Beyer, London and New York: Routledge Publication, 2009, 223-235.
- Foroutan, Y., "Migration and Gender Roles: Typical Work Pattern of the MENA Women", *International Migration Review*, 2009, Vol. 43, No. 4: 974-992.
- Foroutan, Y., "Religion, Migration and Social Change: Christian-Muslim Differentials", *Australian Religion Studies Review*, 2009, 22 (3): 295-319.
- Foroutan, Y., "Migration Differentials in Women's Market Employment: An Empirical and Multicultural Analysis", *International Migration Review*. 2008, Vol. 42, No. 3: 675-703.
- Foroutan, Y., "Employment Differentials of Second Generation Muslim Migrants: Assimilation and Discrimination Hypotheses", *Immigrants & Minorities*, 2008, 26 (3): 219-241.
- Foroutan, Y. "South Asian Female Migrants' Work Differentials: Multicultural Assessment", *South Asia Research*, 2008, Vol. 28, No. 2: 203-224.

Foroutan, Y. "Gender, Religion and Work: Comparative Analysis of South Asian Migrants", *Fieldwork in Religion*, 2008, Vol. 3, No. 1: 29-50.

Foroutan, Y. & P. McDonald, "Asian Migrant Women's Employment Participation: Patterns, Determinants and Differentials" *Asian Journal of Women's Studies*, 2008, 14(2)109-141.

Friedberg R M, 'You Can't Take It with You? Immigrant Assimilation and the Probability of Human Capital', *Journal of Labour Economics*, 2000, Vol. 18, No. 2, Pp. 221-251.

Fuller, S. and Martin, T. F., Predicting immigrant employment sequences in the first years of settlement, *International Migration Review*, 2012, 46 (1): 138-190.

Gilberston G A, 'Women's Labor and Enclave Employment: The Case of Dominican and Colombian Women in New York City', *International Migration Review*, 1995, 29 (3): 657-670.

Gregory, R. G. 'Can this be the promised land? Work and welfare for the modern women'. Notes to Accompany the National Institutes Public Lecture, Canberra, Parliament House, 2002.

Hirschman C, 'Problems and Prospects of Studying Adaptation from the 1990 Population Census', *International Migration Review*, 1994, Vol. 28, Issue 4, Pp. 690-713.

Hook, J. V., and K. S. Balistreri, Diversity and Change in the Institutional Context of Immigrant Adaptation: California Schools 1985-2000", 2002, *Demography* 39 (4): 639-654.

Jenkins, P. *Demographics, religion, and the future of Europe*, Published by Elsevier Limited on behalf of Foreign Policy Research Institute, 2006, 519-539.

Jones M L, 'To Build What Was Lost: The Post-war Years and Beyond', IN: *An Australian Pilgrimage: Muslims in Australia from the Seventeenth Century to the Present*, edited by M L Jones, Melbourne: Victoria Press, 1993, 87-104.

Kaufman, E. et al, The end of secularization in Europe?: A Socio-demographic perspective, *Sociology of Religion*, 2012, 73 (1): 69-91.

Khoo S-E and P McDonald, Settlement Indicators and Benchmarks, *Report Submitted to the Department of Immigration and Multicultural Affairs, Australia*, 2001.

Kler, P. 'Graduated over-education and its effects among recently arrived immigrants to Australia: A longitudinal survey', *International Migration* 2006, 44(5): 93-128.

- Kossoudji S A, 'Immigrant Worker Assimilation: Is It a Labor Market Phenomenon?', *The Journal of Human Resources*, 1989, Vol. 24, No. 3, Pp. 494-527.
- Levitt, M., Sexual identity and religious socialization, *the British journal of Sociology*, 1995, 46 (3): 529-536.
- Martikainen, T., The governance of Islam in Finland, *The Finish Society for the Study of Religion*, 2007, 43 (2): 109-131.
- McAllister I, 'Speaking the Language: Language Maintenance and English Proficiency among Immigrant Youth in Australia', *Ethnic and Racial Studies*, 1986, Vol. 9, 24-42.
- Michaels, A., Muslim Europe: the demographic time bomb transforming our continent, *Telegraph*, 2009, 08 August.
- Miller, S. (2015), *Jewish Newspaper Remove Women from Photo of Leaders*, BBC Newsbeat Sections, 13 January
- Miller, A. S. and Stark, R., Gender and religiousness: Can socialization explanations be saved?, *American Journal of Sociology*, 2002, 107 (6): 1393-1423.
- Norris, P. and Inglehart, R. F. Muslims Integration into Western Cultures: Between Origins and Destinations, *Political Studies*, 2012, Vol. 60, Issue 2: 228-251.
- Pew Research Center, Trends in American Values: 1987-2012, 2012.
<http://www.people-press.org/2012/06/04/partisan-polarization-surges-in-bush-obama-years/>
- Pew Research Center, *The Future of the Global Muslim Population: Projections for 2010-2030*, Pew Forum on Religion & Public Life. January 2011.
- Pichler, F., Success on European labor markets: a cross-national comparison of attainment between immigrant and majority populations, *International Migration Review*, 2011, 45 (4): 938-978.
- Saktanber, A., Muslim identity in children's picture-books, IN: *Islam in modern Turkey*, edited by R. Tapper, 1991, 171-188.
- Savage, T., *Europe and Islam: Crescent waxing, cultures clashing*, *The Washington Quarterly*, 2004, 27 (3): 25-50.
- Schinasi M, *The Afghans in Australia*, The Afghanistan Forum, INC. New York, 1980.
- VandenHeuvel A and M Wooden, *Non-English Speaking Background Immigrant Women*

and Part-Time Work, Australian Government Publishing Service, Canberra, Australia, 1996.

VandenHeuvel A and M Wooden, *New Settlers Have Their Say*, Department of Immigration and Multicultural Affairs, Australia, 1999.

vanTubergen, F. Religious affiliation and participation among immigrants in a secular society: A study of immigrants in the Netherlands, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2007, 33 (5): 747-765.

Voas, D., The rise and fall of fuzzy fidelity in Europe, *European Sociological Review*, 2009, 25 (2): 155-168.

Voas, D. 2003 Inter-marriage and the demography of secularization, *British Journal of Sociology*, 2003, 54(1): 83-108.

Westoff, C. F. and Frejka, T., Religiousness and fertility among European Muslims, *Population and Development Review*, 2007, 33 (4): 785-809.

Wooden M, 'The Labour-Market Experience of Immigrants', IN: *Australian Immigration: A Survey of Issues*, edited by M Wooden, R Holton, G Hugo, and J Sloan, 2nd ed., Australian Government Publishing Service (AGPS), Canberra, Australia, 1994, Chapter 5: 227-292.

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۹۸

سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۴

به این مقاله این گونه استناد کنید:

فروتن، یعقوب (۱۳۹۴)، «بررسی جمعیت شناختی مسلمانان در جهان معاصر» فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام،

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۵۰۳۰۳

س ۵، ش ۳، پاییز ۹۴، صص ۶۱-۹۸.